

WYROK*
z dnia 31 stycznia 2001 r.
Sygn. P. 4/99

Trybunał Konstytucyjny w składzie:

Marek Safjan – przewodniczący
Jerzy Ciemniowski
Zdzisław Czeszejko-Sochacki
Teresa Dębowska-Romanowska
Lech Garlicki
Stefan J. Jaworski
Krzysztof Kolasiński
Biruta Lewaszekiewicz-Petrykowska
Andrzej Mączyński – sprawozdawca
Ferdynand Rymarz
Jadwiga Skórzewska-Łosiak
Jerzy Stepien
Janusz Trzeciński
Marian Zdyb

Joanna Szymczak – protokolant

po rozpoznaniu 31 stycznia 2001 r. na rozprawie, z udziałem umocowanych przedstawicieli uczestników postępowania: Sądu Rejonowego w Olsztynie, Sądu Rejonowego w Kędzierzynie-Koźlu, Sądu Rejonowego we Włocławku, Rzecznika Praw Obywatelskich, Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, Prezesa Rady Ministrów oraz Prokuratora Generalnego,

- 1) pytania prawnego Sądu Rejonowego w Olsztynie: czy art. 1058, 1059 § 1 pkt 1 i 3 oraz art. 1066 ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. Nr 16, poz. 93 ze zm.), mające zastosowanie w sprawie o stwierdzenie nabycia spadku otwartego 4 sierpnia 1976 r., są zgodne z art. 21 ust. 1, art. 64 ust. 1 oraz art. 32 ust. 1 i 2 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej;
- 2) pytania prawnego Sądu Rejonowego w Kędzierzynie-Koźlu Roki Sądowe w Głubczycach: 1) czy art. 1058, 1059, 1086, 1087 ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. Nr 16, poz. 93 ze zm.), mające zastosowanie w sprawie o stwierdzenie nabycia spadku otwartego 14 sierpnia 1980 r., są zgodne z art. 64 w zw. z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej; 2) w wypadku, gdyby Trybunał Konstytucyjny uznał, że przepisy wymienione w pkt. 1 są zgodne z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej: czy art. 1063 ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. Nr 16, poz. 93 ze zm.) w brzmieniu obowiązującym przed zmianą dokonaną ustawą z dnia 26 marca 1982 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny

* Tekst sentencji opublikowany został w Dz.U. Nr 11, poz. 91.

oraz o uchyleniu ustawy o uregulowaniu własności gospodarstw rolnych (Dz.U. Nr 11, poz. 81), a mającym zastosowanie do spadków otwartych przed 6 kwietnia 1982 r., w związku z art. 2 tej ustawy, jest zgodny z art. 64 ust. 1 i 3 w zw. z art. 21 i art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej;

3) wniosku Rzecznika Praw Obywatelskich o stwierdzenie niezgodności art. 1058, 1059, 1060, 1062, 1063, 1064, 1066, 1079, 1081, 1082, 1086 i 1087 ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. Nr 16, poz. 93 ze zm.) z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 oraz art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej;

4) pytania prawnego Sądu Rejonowego we Włocławku: czy art. 1058, 1059, 1060 i 1064 ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. Nr 16, poz. 93 ze zm.) oraz przepisy rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 12 grudnia 1990 r. w sprawie warunków dziedziczenia ustawowego gospodarstw rolnych (Dz.U. Nr 89, poz. 519), mające zastosowanie w sprawie o stwierdzenie nabycia spadku otwartego 5 lutego 1999 r., są zgodne z art. 21 ust. 1 i art. 64 ust. 1, 2 i 3, art. 31 ust. 3, art. 32 ust. 1 i art. 37 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej oraz art. 1 Protokołu nr 1 do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (Dz.U. z 1995 r. Nr 36, poz. 175; zm.: z 1998 r. Nr 147, poz. 962)

o r z e k a:

1. Art. 1058 kodeksu cywilnego:

a) w brzmieniu ogłoszonym 18 maja 1964 r. (Dz.U. Nr 16, poz. 93) i w brzmieniu nadanym przez ustawę z dnia 28 lipca 1990 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny (Dz.U. Nr 55, poz. 321):

– nie jest niezgodny z art. 32 ust. 1 i 2 i art. 64 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej,

– jest zgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej;

b) w brzmieniu nadanym przez ustawę z dnia 28 lipca 1990 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny (Dz.U. Nr 55, poz. 321):

nie jest niezgodny z art. 37 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej i art. 1 Protokołu nr 1 do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (Dz.U. z 1995 r. Nr 36, poz. 175; zm.: z 1998 r. Nr 147, poz. 962).

2. Art. 1059 kodeksu cywilnego:

a) w brzmieniu nadanym przez ustawę z dnia 26 października 1971 r. zmieniającą ustawę – Kodeks cywilny (Dz.U. Nr 27, poz. 252) i w brzmieniu nadanym przez ustawę z dnia 28 lipca 1990 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny (Dz.U. Nr 55, poz. 321):

– jest zgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej w zakresie, w którym odnosi się do spadków otwartych przed dniem ogłoszenia niniejszego wyroku w Dzienniku Ustaw,

– jest niezgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej w zakresie, w którym odnosi się do spadków otwartych od tego dnia;

b) w brzmieniu nadanym przez ustawę z dnia 26 października 1971 r. zmieniającą ustawę – Kodeks cywilny (Dz.U. Nr 27, poz. 252) nie jest niezgodny z art. 32 ust. 1 i 2 i art. 64 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej;

c) w brzmieniu nadanym przez ustawę z dnia 28 lipca 1990 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny (Dz.U. Nr 55, poz. 321) nie jest niezgodny z art. 32 ust. 1, art. 37 i art. 64 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej i art. 1 Protokołu nr 1 do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (Dz.U. z 1995 r. Nr 36, poz. 175; zm.: z 1998 r. Nr 147, poz. 962).

3. Art. 1060 kodeksu cywilnego w brzmieniu nadanym przez ustawę z dnia 28 lipca 1990 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny (Dz.U. Nr 55, poz. 321):

– nie jest niezgodny z art. 32 ust. 1, art. 37 i art. 64 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej i art. 1 Protokołu nr 1 do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (Dz.U. z 1995 r. Nr 36, poz. 175; zm.: z 1998 r. Nr 147, poz. 962),

– jest zgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej w zakresie, w którym odnosi się do spadków otwartych przed dniem ogłoszenia niniejszego wyroku w Dzienniku Ustaw,

– jest niezgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej w zakresie, w którym odnosi się do spadków otwartych od tego dnia.

4. Art. 1062 kodeksu cywilnego w brzmieniu nadanym przez ustawę z dnia 28 lipca 1990 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny (Dz.U. Nr 55, poz. 321):

– jest zgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej w zakresie, w którym odnosi się do spadków otwartych przed dniem ogłoszenia niniejszego wyroku w Dzienniku Ustaw,

– jest niezgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej w zakresie, w którym odnosi się do spadków otwartych od tego dnia.

5. Art. 1063 kodeksu cywilnego:

a) w brzmieniu ogłoszonym 18 maja 1964 r. (Dz.U. Nr 16, poz. 93) i zmienionym przez ustawę z dnia 26 października 1971 r. zmieniającą ustawę – Kodeks cywilny (Dz.U. Nr 27, poz. 252) jest niezgodny z art. 21 ust. 1 i 2 oraz z art. 64 ust. 1 i 3 w związku z art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej;

b) w brzmieniu nadanym przez ustawę z dnia 26 marca 1982 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz o uchyleniu ustawy o uregulowaniu własności gospodarstw rolnych (Dz.U. Nr 11, poz. 81) jest zgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 oraz art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej.

6. Art. 1064 kodeksu cywilnego w brzmieniu nadanym przez ustawę z dnia 28 lipca 1990 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny (Dz.U. Nr 55, poz. 321):

– nie jest niezgodny z art. 32 ust. 1, art. 37 i art. 64 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej i art. 1 Protokołu nr 1 do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (Dz.U. z 1995 r. Nr 36, poz. 175; zm.: z 1998 r. Nr 147, poz. 962),

– jest zgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej w zakresie, w którym odnosi się do spadków otwartych przed dniem ogłoszenia niniejszego wyroku w Dzienniku Ustaw,

– jest niezgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej w zakresie, w którym odnosi się do spadków otwartych od tego dnia.

7. Art. 1066 kodeksu cywilnego:

– jest zgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej,

– nie jest niezgodny z art. 32 ust. 1 i 2 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej.

8. Art. 1079 kodeksu cywilnego jest zgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej.

9. Art. 1081 kodeksu cywilnego jest zgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej.

10. Art. 1082 kodeksu cywilnego w brzmieniu nadanym przez ustawę z dnia 28 lipca 1990 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny (Dz.U. Nr 55, poz. 321) jest zgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej.

11. Art. 1086 kodeksu cywilnego:

– jest zgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej,

– nie jest niezgodny z art. 64 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej.

12. Art. 1087 kodeksu cywilnego

– jest zgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej w zakresie, w którym odnosi się do spadków otwartych przed dniem ogłoszenia niniejszego wyroku w Dzienniku Ustaw,

– jest niezgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej w zakresie, w którym odnosi się do spadków otwartych od tego dnia,

– nie jest niezgodny z art. 64 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej.

13. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 12 grudnia 1990 r. w sprawie warunków dziedziczenia ustawowego gospodarstw rolnych (Dz.U. Nr 89, poz. 519):

– nie jest niezgodne z art. 32 ust. 1, art. 37 i art. 64 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej i art. 1 Protokołu nr 1 do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (Dz.U. z 1995 r. Nr 36, poz. 175; zm.: z 1998 r. Nr 147, poz. 962);

– jest zgodne z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej w zakresie, w którym odnosi się do spadków otwartych przed dniem ogłoszenia niniejszego wyroku w Dzienniku Ustaw,

– jest niezgodne z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej w zakresie, w którym odnosi się do spadków otwartych od tego dnia.

Uzasadnienie:

I

1. Sąd Rejonowy w Olsztynie (Wydział I Cywilny), rozpoznając sprawę o stwierdzenie nabycia spadku (*sygn. akt I Ns 868/98*) po spadkodawczyni zmarłej 4 sierpnia 1976 r., postanowił na podstawie art. 193 konstytucji wystąpić do Trybunału Konstytucyjnego z pytaniem prawnym co do zgodności przepisów kodeksu cywilnego w zakresie szczególnych zasad dziedziczenia gospodarstw rolnych ujętych w art. 1058-1087 z art. 21 ust. 1, art. 64 ust. 1 i art. 32 ust. 1 i 2 konstytucji.

Trybunał Konstytucyjny zwrócił się do sądu przedstawiającego pytanie prawne o uzupełnienie tego pytania przez wskazanie, które z kwestionowanych przepisów mają znaczenie dla rozstrzygnięcia rozpatrywanej w Sądzie Rejonowym w Olsztynie sprawy o stwierdzenie nabycia spadku.

W odpowiedzi Sąd Rejonowy stwierdził, że dla rozstrzygnięcia rozpatrywanej sprawy mają znaczenie przepisy art. 1058, 1059 § 1 pkt 1 i pkt 3 oraz art. 1066 kc w brzmieniu obowiązującym w dacie otwarcia spadku.

Sąd Rejonowy uzasadnił pytanie prawne w następujący sposób:

Kolejne nowelizacje przepisów kc dotyczących dziedziczenia gospodarstw rolnych znamionują odchodzenie od polityki ingerencji państwa w porządek dziedziczenia gospodarstw rolnych, zapoczątkowanej ustawą z dnia 29 czerwca 1963 r. o ograniczeniu podziału gospodarstw rolnych (Dz.U. Nr 28, poz. 168). Ustawa ta wprowadziła do porządku prawnego oryginalną koncepcję “burzącą wielowiekową zasadę jedności spadku, to jest całościowego traktowania ogółu praw i obowiązków majątkowych spadkodawcy”. Ustawa ta wprowadziła uregulowania ingerujące w mechanizm dziedziczenia, eliminując już na wstępie tych spadkobierców, którzy nie spełniają określonych w ustawie kryteriów. Rzeczywistym celem tej ustawy było przejęcie jak największej liczby indywidualnych gospodarstw chłopskich przez Skarb Państwa.

Mimo kolejnych nowelizacji obecnie obowiązujące przepisy kc nie zerwały z przyjętą koncepcją, wyróżniając dwie części spadku: jedną stanowiącą zespół praw i obowiązków, które składają się na pojęcie gospodarstwa rolnego w prawie spadkowym oraz drugą, która obejmuje pozostałe prawa i obowiązki zmarłego. Możliwość dziedziczenia ustawowego gospodarstwa rolnego została uzależniona od spełnienia przez spadkobierców określonych warunków. W konsekwencji krąg spadkobierców powołanych do dziedziczenia według zasad ogólnych może nie być identyczny z kręgiem spadkobierców dziedziczących gospodarstwo rolne.

W ustawie z dnia 28 lipca 1990 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny (Dz.U. Nr 55, poz. 321) ustawodawca zniósł ograniczenia w obrocie nieruchomościami rolnymi *inter vivos* a także w dziedziczeniu testamentowym gospodarstw rolnych, pozostawiając w porządku prawnym szczególne zasady dziedziczenia ustawowego gospodarstw rolnych. Takie zróżnicowanie prowadzi do niespójności systemu prawa cywilnego i nie jest uzasadnione w warunkach gospodarki rynkowej.

Ograniczenia w zakresie dziedziczenia gospodarstw rolnych nie są także niezbędne dla “nierozdrabniania tych gospodarstw i nieobciążania dolegliwymi splotami tego, kto podejmie się prowadzenia gospodarstwa”. Cele te pozwalają osiągnąć przepisy o zniesieniu współwłasności gospodarstw rolnych (art. 213 kc i następne), które stosuje się odpowiednio do działu spadku (art. 1070 kc). Ingerencja w porządek dziedziczenia jest zatem zbędna.

2. Sąd Rejonowy w Kędzierzynie-Koźlu (Roki Sądowe w Głubczycach), rozpoznając sprawę o stwierdzenie nabycia spadku (*sygn. akt I Ns 55/99G*) po spadkodawcy zmarłym 14 sierpnia 1980 r., postanowił na podstawie art. 193 konstytucji wystąpić do Trybunału Konstytucyjnego z następującym pytaniem prawnym: czy art. 1058, 1059, 1086, 1087 kc są zgodne z art. 64 w zw. z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 konstytucji oraz czy art. 1063 kc w brzmieniu obowiązującym przed zmianą dokonaną ustawą z dnia 26 marca 1982 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz o uchyleniu ustawy o uregulowaniu własności gospodarstw rolnych (Dz.U. Nr 11, poz. 81), a mającym zastosowanie do spadków otwartych przed 6 kwietnia 1982 r., w zw. z treścią art. 2 tej ustawy, jest zgodny z art. 64 ust. 1 i 3 w zw. z art. 21 i art. 31 ust. 3 konstytucji.

Sąd Rejonowy uzasadnił pytanie prawne w następujący sposób:

Art. 21 ust. 1 konstytucji wyraża zasadę ochrony własności i dziedziczenia. Jest to “nakaz dla organów państwa tworzenia takich przepisów prawnych, które nie stanowiłyby przeszkody, a wręcz przeciwnie, zabezpieczałyby wykonanie własności i sukcesję praw i obowiązków w drodze spadkobrania”. W zakresie ochrony własności i prawa dziedziczenia normą szczegółową jest art. 64 konstytucji, który w ust. 2 stanowi o podmiotowej równości tej ochrony.

Wobec zmiany systemowej w państwie w 1990 r. w znacznym stopniu zreformowano przepisy kc, m.in. odstępując od dotychczasowego podziału własności na społeczną, indywidualną i osobistą. Ustawodawca zniósł także wszelkie ograniczenia dotyczące wymagań stawianych nabywcy nieruchomości rolnej (posiadanie kwalifikacji rolniczych), norm obszarowych a także wymagań, aby utworzone w następstwie podziału gospodarstwa rolnego zbywcy nowoutworzone gospodarstwo nabywcy było zdolne do towarowej produkcji rolnej. Przywrócona została także swoboda testamentowego rozrządzenia przez spadkodawcę należącym do spadku gospodarstwem rolnym. Ustawodawca utrzymał jednak ograniczenia co do dziedziczenia gospodarstwa rolnego i wkładów gruntowych z mocy ustawy. Przepisy te są pozostałością przepisów i norm z “poprzedniej epoki” ustrojowej.

Ograniczenia dziedziczenia gospodarstw rolnych i wkładów gruntowych nie znajdują uzasadnienia w świetle art. 31 ust. 3 konstytucji. Ograniczeń tych nie można przecież uzasadnić koniecznością zachowania bezpieczeństwa państwa lub porządku publicznego, ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej. Ograniczeń tych nie można także usprawiedliwić koniecznością ochrony praw osób trzecich. Nie można w szczególności powoływać się tu na ochronę praw osób trzecich, które spadkowe gospodarstwo prowadzą i dla których stanowi ono podstawowe źródło ich utrzymania. Cel taki nie został osiągnięty przez przepisy szczególne o dziedziczeniu gospodarstw rolnych. Ustawodawca nie wprowadził bowiem zasady, że pierwszeństwo w prawie do dziedziczenia gospodarstwa przysługuje osobom, których praca na tym gospodarstwie stanowi źródło utrzymania. Wystarczy bowiem wykazanie się przygotowaniem zawodowym do prowadzenia produkcji rolnej, pracą przy produkcji rolnej na jakimkolwiek gospodarstwie, faktem pobierania nauki zawodu i to nawet jak najbardziej różnego od zawodu rolnika, faktem bycia małoletnim bądź trwale niezdolnym do pracy. Krąg osób uprawnionych do dziedziczenia gospodarstwa rolnego okazuje się kręgiem osób wyróżnionych “na dość przypadkowych kryteriach”.

Z kolei ograniczenia w dziedziczeniu wkładów gruntowych są anachronizmem z czasów prymatu własności spółdzielczej. Regulacje te mają na celu jedynie ochronę interesu rolniczych spółdzielni produkcyjnych, przez to, że wkłady gruntowe dziedziczą jedynie osoby zainteresowane pozostawieniem ich w spółdzielni. Konstrukcja taka jest sprzeczna z zasadą równej ochrony wszystkich spadkobierców. Interes spółdzielni nie może mieć pierwszeństwa w stosunku do praw spadkobierców.

Ocena unormowań szczególnych dotyczących dziedziczenia gospodarstwa rolnego wymaga uwzględnienia treści art. 23 konstytucji. Z przepisu tego wynika, że chroniąc

gospodarstwo rodzinne, ustawodawca nie może naruszać prawa własności, dziedziczenia i wolności działalności gospodarczej.

Zgodnie z art. 1063 § 1 kc w brzmieniu obowiązującym przed zmianą dokonaną ustawą z 26 marca 1982 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz o uchyleniu ustawy o uregulowaniu własności gospodarstw rolnych: “jeżeli ani małżonek spadkodawcy, ani żaden z jego krewnych powołanych do dziedziczenia gospodarstwa rolnego nie odpowiada warunkom przewidzianym dla dziedziczenia gospodarstwa rolnego, gospodarstwo przypada Skarbowi Państwa jako spadkobiercy ustawowemu”. Przepisu tej treści nie da się w żaden sposób uzasadnić w obowiązującym porządku demokratycznego państwa prawnego, bezwzględnie chroniącego prawo własności i dziedziczenia, realizującego zasady sprawiedliwości społecznej. Oceny tej nie zmienia fakt, że ustawodawca w art. 15 ustawy z dnia 28 lipca 1990 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny (Dz.U. Nr 55, poz. 321) zawarł regulację uprawniającą samoistnego posiadacza nieruchomości wchodzącej w skład gospodarstwa rolnego, które przed 6 kwietnia 1982 r. odziedziczył z ustawy Skarb Państwa po osobie będącej spadkodawcą tego posiadacza lub jego wstępnego, do żądania nieodpłatnego przeniesienia własności tej nieruchomości. Uprawnienie to jest bowiem ograniczone do pewnego kręgu osób.

3. Sąd Rejonowy we Włocławku (I Wydział Cywilny), rozpoznając sprawę o stwierdzenie nabycia spadku po spadkodawcy zmarłym 5 lutego 1999 r., postanowił na podstawie art. 193 konstytucji wystąpić do Trybunału Konstytucyjnego z następującym pytaniem prawnym: czy przepisy art. 1058, 1059, 1060 i 1064 kc oraz rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 12 grudnia 1990 r. w sprawie warunków dziedziczenia ustawowego gospodarstw rolnych (Dz.U. Nr 89, poz. 519) są zgodne z przepisami art. 21 ust. 1 i art. 64 ust. 1, 2 i 3, art. 31 ust. 3, art. 32 ust. 1 i art. 37 konstytucji oraz art. 1 Protokołu nr 1 do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności.

Sąd Rejonowy uzasadnił pytanie prawne w następujący sposób:

Kwestionowane przepisy kc ingerują w prawo dziedziczenia. Ingerencja ta polega na wprowadzeniu dodatkowej przesłanki, którą muszą wykazać się spadkobiercy, aby odziedziczyć wchodzące w skład spadku gospodarstwo rolne. Ograniczenie to dotyczy wyłącznie dziedziczenia ustawowego, bo w przypadku dziedziczenia testamentowego ustawodawca nie wprowadził żadnych dodatkowych przesłanek ograniczających dziedziczenie gospodarstwa rolnego. Takie zróżnicowanie spadkobierców ustawowych i testamentowych narusza konstytucyjną zasadę równości wyrażoną w art. 32 ust. 1 konstytucji. Nie znajduje ono uzasadnienia także w art. 31 ust. 3 konstytucji.

Ingerencja ustawodawcy w prawa i wolności człowieka dokonana kwestionowaną regulacją ma jeszcze dwa aspekty. Po pierwsze, pozbawienie prawa dziedziczenia odbywa się bez żadnego odszkodowania, rekompensującego uszczerbek majątkowy w postaci wyłączenia od dziedziczenia gospodarstwa rolnego. Po drugie, obowiązująca regulacja prawna (art. XXIII ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Przepisy wprowadzające Kodeks cywilny; Dz.U. Nr 16, poz. 94) dyskryminuje obywateli polskich w stosunku do cudzoziemców, ponieważ tylko spadkobiercom będącym cudzoziemcami przysługuje roszczenie o zapłatę równowartości pieniężnej spadku, w takim zakresie, w jakim przypadłby im spadek. Regulacja taka, dyskryminując obywateli polskich, narusza art. 37 konstytucji, statuującą zasadę zrównania statusu prawnego cudzoziemców z obywatelami polskimi.

Art. 64 ust. 1 i 2 konstytucji wymienia enumeratywnie prawa podlegające ochronie: prawo własności, inne prawa majątkowe oraz prawo dziedziczenia. Z art. 64 ust. 3 konstytucji wynika natomiast, że ustawowo ograniczane może być jedynie prawo własności. Rodzi to wątpliwość, czy prawo dziedziczenia może być w ogóle ustawowo ograniczane.

Kwestionowane przepisy są niezgodne z art. 1 Protokołu nr 1 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, ponieważ ustanowione przez nie surowsze wymagania co do spadkobierców mających dziedziczyć gospodarstwo rolne na podstawie ustawy nie są uzasadnione żadnym interesem publicznym. Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka włącza prawo dziedziczenia do zakresu szeroko rozumianego prawa własności, dlatego wskazany przepis Protokołu nr 1 chroni także prawo dziedziczenia.

Weryfikacja norm, wprowadzonych przez art. 1058 i 1059 kc i przepisy rozporządzenia RM z 12 grudnia 1990 r., powinna nastąpić przez rozważenie, czy ustawodawca dopełnił wymogu zachowania ustawowej formy (przesłanka formalna wynikająca z art. 31 ust. 3 konstytucji) oraz wymogu konieczności (przesłanka materialna wynikająca z art. 31 ust. 3 konstytucji) wprowadzonych ograniczeń.

Spełnienie wskazanej przesłanki formalnej budzi wątpliwości w przypadku przepisów zamieszczonych w rozporządzeniu RM z 12 grudnia 1990 r. Rozporządzenie to zostało wydane na podstawie art. 1064 kc w brzmieniu ustalonym przez art. 116 ustawy z 28 lipca 1990 r. Odesłanie przez ustawodawcę do regulacji podstawowej materii ograniczającej prawa i wolności człowieka nie może być uznane za zgodne z art. 31 ust. 3 konstytucji. Chociaż formalnie przesłanki ograniczające dziedziczenie gospodarstw rolnych są określone w art. 1059 kc, to jednak dopiero przepisy rozporządzenia RM z 12 grudnia 1990 r. umożliwiają sądowi prawidłową ocenę spełnienia przez spadkobiercę warunków dziedziczenia gospodarstwa wchodzącego w skład spadku. Tym samym ciężar regulacji ograniczającej prawa jednostki spoczywa w tym przypadku na przepisach wykonawczych.

Podstawowe znaczenie dla oceny konstytucyjności kwestionowanych przepisów ma przesłanka "konieczności w demokratycznym państwie" (art. 31 ust. 3 konstytucji). Punktem wyjścia jest określenie celu kwestionowanej regulacji. Obowiązująca regulacja dziedziczenia gospodarstw rolnych wywodzi się z ustawy z dnia 29 czerwca 1963 r. o ograniczeniu podziału gospodarstw rolnych (Dz.U. Nr 28, poz. 168) oraz wydanego na jej podstawie rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 19 lipca 1963 r. w sprawie ograniczenia podziału gospodarstw rolnych (Dz.U. Nr 36, poz. 208). Podstawy wprowadzenia takiego systemu dziedziczenia miały charakter polityczny i sprowadzały się w istocie do zamiaru wyeliminowania własności prywatnej. Oficjalnym motywem takiego uregulowania zasad dziedziczenia gospodarstw rolnych miało być przeciwdziałanie rozdrabnianiu gospodarstw rolnych oraz ochrona gospodarstwa rolnego, jako miejsca pracy rolników. Ten ostatni cel jest oczywisty i zasługuje na aprobatę, gdyż zbyt małe gospodarstwa rolne nie są w stanie sprostać wymogom konkurencyjnej gospodarki rynkowej. Wskazane motywy nie pozostają jednak w ścisłym funkcjonalnym związku z wartościami wskazanymi w art. 31 ust. 3 konstytucji. Motywy te są związane raczej z dążeniem do realizacji pewnej wizji społecznej i ekonomicznej.

Kwestionowane przepisy prowadzą także do naruszenia istoty prawa dziedziczenia, ponieważ ustawodawca postanowił pozbawić część spadkobierców przysługujących im praw do części majątku odziedziczonego na zasadach ogólnych.

4. Rzecznik Praw Obywatelskich w piśmie z 27 września 1999 r. wniósł o stwierdzenie niezgodności art. 1058, 1059, 1060, 1062, 1063, 1064, 1066, 1079, 1081, 1082, 1086 i 1087 kc z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 oraz art. 31 ust. 3 konstytucji.

Rzecznik Praw Obywatelskich oparł uzasadnienie wniosku na następujących argumentach:

Tytuł X księgi IV kc zawiera przepisy szczególne o dziedziczeniu ustawowym gospodarstw rolnych i wkładów gruntowych w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych. Przepisy te nie traktują spadku jako jednolitej masy majątkowej przechodzącej w drodze sukcesji uniwersalnej na spadkobierców. Gospodarstwo rolne (wkład gruntowy) stanowi

bowiem odrębną masę majątkową, której porządek dziedziczenia może, ale nie musi być identyczny z losami pozostałej masy spadkowej. Zasada ta znajduje wyraz m.in. w art. 1058 i 1066 kc.

Przyczyną wprowadzenia odmiennych zasad dziedziczenia gospodarstw rolnych była chęć realizacji postulatu, że ziemia powinna znajdować się w rękach pracujących rolników, mających określone kwalifikacje do prowadzenia gospodarstwa rolnego, traktowanego jako warsztat pracy. Szczególny porządek dziedziczenia gospodarstw rolnych miał służyć ochronie takiego warsztatu (por. np. A. Stelmachowski, B. Zdziennicki, *Prawo rolne*, Warszawa 1987, s. 235). Już w ustawie o ograniczeniu podziału gospodarstw rolnych odstąpiono od zasady równości praw majątkowych wszystkich spadkobierców, aby realizować określone cele polityki rolnej. Jednym z takich celów było także – jeżeli chodzi o dziedziczenie wkładów gruntowych w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych – wzmożenie ochrony własności spółdzielczej kosztem słabszej ochrony własności indywidualnej.

Dla uzasadnienia przyjętych rozwiązań powołano się na Konstytucję PRL z 22 lipca 1952 r., której art. 15 pkt 3 (w brzmieniu nadanym przez art. 1 pkt 3 ustawy z dnia 20 lipca 1983 r. o zmianie Konstytucji PRL; Dz.U. Nr 39, poz. 175) stanowił, że państwo “w trosce o wyżywienie narodu otacza opieką indywidualne rodzinne gospodarstwa rolne pracujących chłopów, gwarantuje trwałość tych gospodarstw” oraz “udziela poparcia i pomocy (...) rolniczym spółdzielniom produkcyjnym” (art. 15 pkt 4), zaś art. 17 stanowił: “Polska Rzeczpospolita Ludowa uznaje i ochrania na podstawie obowiązujących ustaw indywidualną własność i prawo dziedziczenia ziemi, budynków i innych środków produkcji należących do chłopów”.

Ograniczenie prawa dziedziczenia ustawowego gospodarstw rolnych i wkładów gruntowych w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych nie da się pogodzić z art. 21 ust. 1 i art. 64 ust. 1 i 2 konstytucji. Art. 21 ust. 1 konstytucji wyraża zasadę ochrony prawa dziedziczenia. Zasada ta znajduje potwierdzenie w art. 64 ust. 2 konstytucji, który zapewnia równą dla wszystkich ochronę prawa dziedziczenia. Ochrona ta nie może być zatem różnicowana z uwagi na charakter podmiotu danego prawa. Nie można pogodzić się ze wskazanymi zasadami ograniczenia prawa dziedziczenia ze względu na szczególne cechy spadkobierców, a zatem także takie jak kwalifikacje teoretyczne lub praktyczne do prowadzenia gospodarstwa rolnego, członkostwo w spółdzielni, wiek i zdolność do pracy.

Prawo dziedziczenia nie ma charakteru absolutnego. Może być ono ograniczone, jednak tylko w przypadkach wymienionych w art. 31 ust. 3 konstytucji. Żadna z przesłanek wskazanych w tym przepisie nie uzasadnia ograniczenia dziedziczenia gospodarstwa rolnego lub wkładu gruntowego w rolniczej spółdzielni produkcyjnej co do osób wymienionych w art. 1059 i 1087 kc. Żaden z istotnych elementów dobra wspólnego, o którym mówi art. 31 ust. 3 konstytucji, nie byłby bowiem zagrożony, gdyby ustawowe dziedziczenie gospodarstw rolnych (wkładów gruntowych) odbywało się na zasadach ogólnych.

W skrajnym przypadku, gdy gospodarstwo rolne (wkład gruntowy) wyczerpuje całość spadku a spadkobierca nie posiada kwalifikacji do dziedziczenia z ustawy tego gospodarstwa (wkładu gruntowego), wówczas zostaje on pozbawiony prawa dziedziczenia w całości. Stan taki narusza istotę prawa, co pozostaje w sprzeczności z art. 31 ust. 3 konstytucji.

Także art. 1066 kc narusza wskazane wyżej normy konstytucyjne ze względu na to, że w stwierdzeniu nabycia spadku nakazuje wymieniać osobno spadkobierców dziedziczących z ustawy na zasadach ogólnych, a osobno dziedziczących z ustawy gospodarstwo rolne (wkład gruntowy).

Art. 1058 i 1086 kc także są sprzeczne z konstytucją, gdyż przewidują możliwość zróżnicowania ochrony prawa dziedziczenia.

Sprzeczność z konstytucją pozostałych przepisów kc, tj. art. 1060, 1062, 1063, 1064, 1079, 1081 i 1082 jest jedynie konsekwencją niezgodności z konstytucją przepisów art. 1058, 1059, 1066, 1086 i 1087 kc.

5.A. W piśmie z 13 września 1999 r. Prokurator Generalny ustosunkował się do pytań prawnych Sądu Rejonowego w Olsztynie i Sądu Rejonowego w Kędzierzynie-Koźlu. Stwierdził, że: 1) art. 1058-1060, 1062-1064, 1066-1067, 1070, 1079, 1081-1082, 1086-1087 kc są niezgodne z art. 21 ust. 1, art. 31 ust. 3, art. 32 oraz art. 64 ust. 1 i 2 konstytucji, 2) art. 1063 kc w brzmieniu obowiązującym przed zmianą dokonaną ustawą z 1982 r., który ma zastosowanie do spadków otwartych przed 6 kwietnia 1982 r. na podstawie art. 2 § 1 tej ustawy, jest niezgodny z art. 21 ust. 1, art. 64 ust. 1 i 2 oraz art. 31 ust. 3 konstytucji.

Prokurator Generalny oparł uzasadnienie swego stanowiska na następujących argumentach:

Konstytucyjna regulacja dotycząca prawa dziedziczenia zawarta jest w przepisach art. 21 ust. 1 i art. 64 ust. 1 i 2, których treść jednoznacznie wskazuje, że ustawodawca ściśle łączy prawo dziedziczenia z prawem własności. Rozrządzenie na wypadek śmierci jest jednym z atrybutów prawa własności. W tym kontekście należy poszukiwać desygnatu pojęcia "prawo dziedziczenia". Pojęcie to należy rozumieć nie tylko jako sam fakt sukcesji, na podstawie testamentu lub ustawy, ale także jako spoczywający na organach państwa obowiązek ochrony wszelkich praw obligacyjnych związanych ze spadkiem (zapis, zachówek) oraz obowiązek ustanowienia i zabezpieczenia odpowiednich procedur, mających na celu stwierdzenie nabycia spadku, ochronę spadkobiercy i dział spadku. Z art. 21 ust. 1 konstytucji wynika ponadto pozytywny nakaz stanowienia takiego prawa, które pozostawać będzie w zgodzie z wolą spadkobiercy. Ustawodawca, kształtując instrumenty prawa spadkowego, powinien dążyć do umacniania związków rodzinnych (*wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 25 lutego 1999 r., K. 23/98, OTK ZU Nr 2/1999, poz. 25*). Dziedziczenia nie można przy tym ograniczać tylko do własności w rozumieniu art. 140 kc. Przedmiotem dziedziczenia są zgodnie z art. 922 kc prawa i obowiązki majątkowe spadkodawcy, co bliższe jest definicji mienia zawartej w art. 44 kc.

Prawo dziedziczenia, podobnie jak prawo własności, nie ma charakteru absolutnego. Podstawę dla wprowadzenia ograniczeń prawa własności stanowi art. 64 ust. 3 konstytucji. Ponadto ograniczenia w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw poddane zostały rygorom określonym w art. 31 ust. 3 konstytucji. Nie ulega wątpliwości, że kwestionowane przepisy kc spełniają jedną z przesłanek formalnych z art. 31 ust. 3 konstytucji, a mianowicie wymóg zachowania formy ustawowej. Rozważenia wymaga natomiast spełnienie przez te przepisy przesłanek merytorycznych dopuszczalności ograniczeń.

Utrzymanie ograniczeń dotyczących dziedziczenia z ustawy gospodarstw rolnych, przy jednoczesnym wprowadzeniu swobody rozrządzania nieruchomościami rolnymi *inter vivos* i swobody testamentowego rozrządzania gospodarstwami rolnymi (zob. ustawa zmieniająca kc z 1990 r.) świadczy o niekonsekwencji ustawodawcy i czyni niespójnym system prawa obowiązujący w tym zakresie. Tylko wtedy, gdy system taki jest spójny i funkcjonalny, cele założone przez ustawodawcę, którym służyć mają ograniczenia dziedziczenia ustawowego gospodarstw rolnych, stają się możliwe do osiągnięcia. Istniejąca dysharmonia systemu prawnego czyni trudnym do określenia cel istnienia tych ograniczeń. Jeżeli intencją ustawodawcy przy dokonywaniu nowelizacji kc z 1990 r. było wprowadzenie swobody obrotu nieruchomościami rolnymi, to utrzymanie w porządku prawnym ograniczeń dziedziczenia gospodarstw rolnych jest sprzeczne z tak określonym celem. Jeżeli zaś cele założone przez ustawodawcę miałyby służyć ochronie żywotności gospodarstw rolnych, to można by je było zniweczyć przez sporządzenie testamentu lub zbycie gospodarstwa rolnego

w drodze czynności prawnej *inter vivos*, które nie podlegają ograniczeniu z uwagi na kwalifikacje rolne spadkobiercy (nabywcy). Poza tym pozostałe przesłanki dziedziczenia gospodarstwa rolnego wymienione w art. 1059 pkt 3 i 4 mają charakter socjalny, przez co nie pozostają w związku z wyżej określonym celem. Z tych względów nie można mówić o “konieczności” ograniczeń (wynikającej z zasady proporcjonalności, wyrażonej w art. 31 ust. 3 konstytucji) dziedziczenia gospodarstw rolnych. Poza tym nawet gdyby przyjąć, że celem kwestionowanej regulacji jest ochrona żywotności gospodarstw rolnych, to i tak przesłanki ograniczenia dziedziczenia tych gospodarstw, określone w art. 1059 kc, pozostają w dysproporcji do tego celu.

Charakter przesłanek ograniczenia prawa dziedziczenia z ustawy wkładu gruntowego w rolniczej spółdzielni produkcyjnej (art. 1087 § 1 pkt 1 i § 2 kc) wskazuje jednoznacznie, że zostały one ustanowione dla ochrony interesów spółdzielni (jej członków). Cel taki nie mieści się w katalogu celów wymienionych w art. 31 ust. 3 konstytucji. Nie znajduje on żadnego uzasadnienia społecznego ani gospodarczego. Przedmiotem działalności rolniczej spółdzielni produkcyjnej jest nie tylko prowadzenie wspólnego gospodarstwa rolnego, ale także działalność na rzecz indywidualnych gospodarstw rolnych jej członków oraz inna działalność gospodarcza, która nie tylko nie musi być związana z prowadzeniem gospodarstwa rolnego, ale w ogóle z rolnictwem (art. 138 ustawy z dnia 16 września 1982 r. – Prawo spółdzielcze; tekst jednolity z 1995 r. Dz.U. Nr 54, poz. 288 ze zm.). Poza tym kryteria określone w art. 1087 kc w praktyce wymuszają wstąpienie spadkobierców spółdzielni do rolniczej spółdzielni produkcyjnej, co pozostaje w sprzeczności z zasadą dobrowolności członkostwa (art. 1 § 1 prawa spółdzielczego).

Wskazane wyżej argumenty świadczą o niezgodności art. 1058, 1059, 1086 i 1087 kc z art. 21 ust. 1, art. 64 ust. 1 i art. 31 ust. 1 konstytucji.

Przepisy te naruszają także konstytucyjną zasadę równej dla wszystkich ochrony prawa dziedziczenia. Krąg podmiotów wyróżnionych ze względu na wspólną cechę istotną obejmuje spadkobierców powołanych do spadku, którego przedmiotem jest gospodarstwo rolne (wkład w rolniczej spółdzielni produkcyjnej). Zasada równości w prawie nakazuje ustawodawcy, “aby kształtując szczególne przesłanki zdolności dziedziczenia, z uwagi na ochronę przedmiotu tego dziedziczenia (niezależnie od rodzaju przesłanek), odniósł je w jednakowym stopniu do wszystkich podmiotów mieszczących się w tej kategorii, bez względu na to, czy podstawą dziedziczenia jest testament, czy ustawa”. W obecnym stanie prawnym spadkobiercy znajdujący się w takiej samej sytuacji faktycznej, tzn. nie spełniający wymogów określonych w art. 1059 i 1087 kc, dziedziczą gospodarstwo rolne (wkład gruntowy w rolniczej spółdzielni produkcyjnej) tylko wtedy, gdy podstawą dziedziczenia jest testament. Takie zróżnicowanie spadkobierców nie znajduje obiektywnego i racjonalnego uzasadnienia, jest niesprawiedliwe i tym samym sprzeczne z art. 64 ust. 2 i art. 32 konstytucji.

W przypadku stwierdzenia przez Trybunał Konstytucyjny niezgodności przepisów art. 1058, 1059, 1086 i 1087 kc z konstytucją, pozostałe przepisy szczególne dotyczące dziedziczenia gospodarstw rolnych utracą rację bytu. Mają one bowiem niesamodzielną charakter, regulując tylko szczegółowe kwestie. Nie zmienia tej oceny fakt, że przepisy art. 1067 i 1070 kc odnoszą się nie tylko do dziedziczenia z ustawy, ale także do dziedziczenia z testamentu. W przypadku, gdy gospodarstwo rolne (wkład gruntowy w rolniczej spółdzielni produkcyjnej) przestanie stanowić wyodrębniony przedmiot spadku, przepisy te także staną się zbędne.

Art. 1063 kc w brzmieniu obowiązującym przed 6 kwietnia 1982 r. przewidywał w określonych przypadkach możliwość dziedziczenia gospodarstwa rolnego przez Skarb Państwa. Możliwość ta została wyeliminowana przez ustawę zmieniającą kc z 1982 r. W celu usunięcia skutków wywołanych tą regulacją prawną ustawodawca w ustawie nowelizującej kc z 1990 r. wprowadził szczególne przepisy, które określają zasady na jakich osoby

wymienione w tych przepisach mogą żądać, aby Skarb Państwa przeniósł na nie nieodpłatnie własność nieruchomości wchodzącej w skład gospodarstwa rolnego (wkładu gruntowego w rolniczej spółdzielni produkcyjnej; art. 15 ustawy zmieniającej kc z 1990 r.). Uprawnienie to zostało jednak ograniczone do pewnego kręgu osób: samoistnych posiadaczy albo osób odpowiadających warunkom do dziedziczenia gospodarstwa rolnego w dniu wejścia w życie ustawy zmieniającej kc z 1990 r. Takie stanowienie prawa jest wyrazem niekonsekwencji ustawodawcy i pozostaje w sprzeczności z art. 21 ust. 1, art. 64 oraz art. 31 ust. 3 konstytucji z tych samych powodów, które zostały przytoczone dla uzasadnienia niekonstytucyjności art. 1058, 1059, 1086 i 1087 kc.

B. W piśmie z 19 października 1999 r. Prokurator Generalny ustosunkował się do wniosku Rzecznika Praw Obywatelskich stwierdzając, że art. 1058, 1059, 1060, 1062, 1063, 1064, 1066, 1079, 1081, 1082, 1086 i 1087 kc są niezgodne z art. 21 ust. 1, art. 64 ust. 1 i 2 oraz art. 31 ust. 3 konstytucji. Ponadto Prokurator Generalny zmodyfikował swoje stanowisko zawarte w piśmie z 13 września 1999 r. w ten sposób, że wniósł o umorzenie postępowania w części dotyczącej przepisów art. 1067 i 1070 kc na podstawie art. 39 ust. 1 pkt 1 ustawy o TK.

Co do zarzutów niekonstytucyjności art. 1058, 1059, 1060, 1062, 1063, 1064, 1066, 1079, 1081, 1082, 1086 i 1087 kc Prokurator Generalny podtrzymał uzasadnienie przedstawione w piśmie z 13 września 1999 roku.

Wniosek o umorzenie postępowania w części dotyczącej art. 1067 i 1070 Prokurator Generalny uzasadnił następująco: art. 1067 i 1070 kc zostały zakwestionowane w pytaniu prawnym Sądu Rejonowego w Olsztynie, które zostało przedstawione Trybunałowi Konstytucyjnemu w związku ze sprawą o stwierdzenie nabycia spadku. Zgodnie z treścią art. 193 konstytucji, przedmiotem pytania prawnego może być “tylko taka wątpliwość co do zgodności prawa z Konstytucją”, która wyłoniła się w toku konkretnego postępowania i która jest “ważna dla dalszego biegu tego postępowania”. Tymczasem przedmiot regulacji zawartej w art. 1067 i 1070 kc nie dotyczy sprawy toczącej się przed Sądem Rejonowym w Olsztynie – a zatem wykracza poza dopuszczalne granice pytania prawnego.

6. W piśmie z 23 grudnia 1999 r. Prezes Rady Ministrów ustosunkował się do zarzutów zawartych w pytaniu prawnym Sądu Rejonowego we Włocławku, w szczególności odnoszących się do art. 1064 kc oraz rozporządzenia RM z 12 grudnia 1990 r. Prezes Rady Ministrów stwierdził, że zarzuty te są zasadne.

Prezes Rady Ministrów uzasadnił swoje stanowisko następującą argumentacją:

Treść delegacji zawartej w art. 1064 kc wyraźnie wskazuje, że Rada Ministrów została upoważniona do dopełnienia treści ogólnie określonych w dyspozycji art. 1059 kc przesłanek szczególnej zdolności dziedziczenia gospodarstw rolnych (z wyjątkiem przesłanki wymienionej w pkt. 5). Dopełnienie to ma charakter rozstrzygający o dziedziczeniu bądź wyłączeniu prawa do dziedziczenia gospodarstwa rolnego. Tym samym ustawowe unormowanie ograniczające prawo dziedziczenia nie ma charakteru zupełnego. Ustawodawca przekazał materię dotyczącą praw jednostki do regulacji w akcie rangi podstawowej. Z tego względu zarówno upoważnienie zawarte w art. 1064 kc jak wydane na jego podstawie rozporządzenie są niezgodne z art. 31 ust. 3 konstytucji.

Zakwestionowane przepisy są także niezgodne z art. 1 Protokołu nr 1 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Zgodnie z treścią tego przepisu ingerencja państwa w prawo własności jest dopuszczalna, ale musi być uzasadniona interesem publicznym. Dziedziczenie pozostaje w ścisłym związku z prawem własności. Konkretyzację treści interesu publicznego, o którym mówi art. 1 Protokołu nr 1, w prawie krajowym stanowią warunki dopuszczalności ograniczeń praw i wolności, w tym prawa

dziedziczenia, określone w art. 31 ust. 3 konstytucji. Dlatego niezgodność zakwestionowanej regulacji z art. 31 ust. 3 konstytucji powoduje również niezgodność z powołanym przepisem prawa międzynarodowego.

Natomiast zarzut niezgodności kwestionowanych przepisów z art. 37 jest niezasadny. Przepis ten nie stanowi właściwego wzorca kontroli. Zasada wyrażona w art. 37 konstytucji związana jest ze zwierzchnictwem państwa w stosunku do swoich obywateli i obcokrajowców przebywających na terenie państwa polskiego. Chodzi tu o zwierzchnictwo terytorialne i personalne (*Komentarz do Konstytucji RP*, red. J. Boć, Wrocław 1998, s. 77). Uzasadnienie zarzutu postawionego przez Sąd Rejonowy we Włocławku, dotyczące tego wzorca kontroli wskazuje na dyskryminację obywateli polskich w stosunku do cudzoziemców. Zarzut ten pozostaje bez związku treściowego z zasadą zwierzchnictwa, tym bardziej, że art. XXIII przepisów wprowadzających kc dotyczy cudzoziemców bez względu na miejsce ich pobytu, a więc również nie podlegających zwierzchnictwu państwa polskiego a jego zastosowanie uwarunkowane jest istnieniem wzajemności w państwie, którego obywatelem jest cudzoziemiec-spadkobierca.

7. W piśmie z 12 kwietnia 2000 r. Marszałek Sejmu złożył wyjaśnienia co do pytań prawnych: Sądu Rejonowego w Olsztynie, Sądu Rejonowego w Kędzierzynie-Koźlu, Sądu Rejonowego we Włocławku oraz wniosku Rzecznika Praw Obywatelskich, uznając, że zarzuty sformułowane we wszystkich pytaniach prawnych oraz we wniosku są zasadne.

Marszałek Sejmu stwierdził, że przepisy szczególne kc o dziedziczeniu gospodarstw rolnych są sprzeczne z zasadą sprawiedliwości społecznej, równości w prawie, ochrony prawa dziedziczenia oraz z zasadą przyjmującą, "że każdy ma prawo do dziedziczenia".

Zdaniem Marszałka Sejmu kwestionowane przepisy ingerują w mechanizm dziedziczenia, eliminując już na wstępie tych spadkobierców, którzy nie spełniają określonych kryteriów. W konkretnych przypadkach prowadzi to do pozbawienia bezpośrednich spadkobierców ustawowych najistotniejszych składników majątku. W ocenie Marszałka Sejmu ograniczenia te utraciły swoje znaczenie praktyczne. Utrzymywanie ich w warunkach istniejącej gospodarki rynkowej jest niezasadne. Poza tym istniejący stan prawny stwarza niesprawiedliwe sytuacje.

8. Zarządzeniami z 21 lipca 1999 r., 1 października 1999 r. i 28 października 1999 r. Prezes Trybunału Konstytucyjnego połączył opisane wyżej pytania prawne oraz wniosek Rzecznika Praw Obywatelskich w celu łącznego rozpoznania.

II

Na rozprawie przedstawiciele uczestników postępowania podtrzymali swoje stanowiska wyrażone w pismach procesowych.

Przedstawiciele Sądu Rejonowego w Kędzierzynie-Koźlu i Sądu Rejonowego w Olsztynie stwierdzili, że przedmiotem przedstawionych pytań prawnych są przepisy w brzmieniu obowiązującym przed dniem wejścia w życie nowelizacji kc z 1982 r. i ze względu na datę otwarcia spadku mającym zastosowanie w rozpatrywanych przez te sądy sprawach o stwierdzenie nabycia spadku. Przedstawiciel Sądu Rejonowego we Włocławku przyznał, że orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka nie dostarcza przykładu zastosowania art. 1 Protokołu nr 1 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności do ochrony dziedziczenia. Przedstawiciel Sądu Rejonowego w Kędzierzynie-Koźlu podkreślił, że w sprawach o stwierdzenie nabycia spadku, w których rozstrzygnięcie byłoby rażąco niesprawiedliwe, sąd powołując się na art. 8 ust. 2 konstytucji nie stosował

kwestionowanych przepisów kc, ale orzekał o dziedziczeniu gospodarstwa rolnego na podstawie ogólnych zasad prawa spadkowego.

Przedstawiciel Prokuratora Generalnego stwierdził, że sąd nie jest uprawniony do odmowy zastosowania ustawy, która jego zdaniem jest sprzeczna z konstytucją. Zwrócił uwagę na kwestię skutków prawnych i społecznych uwzględnienia wniosku i pytań prawnych. W szczególności wskazał na sytuacje, w których nabycie spadku nastąpiło przed ogłoszeniem wyroku Trybunału Konstytucyjnego w niniejszej sprawie i w których zostało już wydane postanowienie o stwierdzeniu nabycia spadku. Wydanie orzeczenia o niekonstytucyjności kwestionowanych przepisów spowoduje konieczność rozstrzygnięcia, czy art. 190 ust. 4 konstytucji i hipotetycznie art. 679 kpc mogą być podstawą wznowienia postępowania w prawomocnie zakończonych sprawach spadkowych.

III

Trybunał Konstytucyjny ustalił i zważył, co następuje:

1. Przed przystąpieniem do oceny kwestionowanych w pytaniach prawnych i we wniosku Rzecznika Praw Obywatelskich przepisów kodeksu cywilnego celowe jest zwięzłe przedstawienie ewolucji polskiego prawa spadkowego w zakresie dotyczącym spadków obejmujących gospodarstwo rolne.

Kolejne etapy tej ewolucji były wyznaczone przez:

– ustawę z dnia 29 czerwca 1963 r. o ograniczeniu podziału gospodarstw rolnych (Dz.U. Nr 28, poz. 168; dalej: ustawa z 1963 r.),

– Kodeks cywilny z dnia 23 kwietnia 1964 r. (Dz.U. Nr 16, poz. 93; dalej: kc) wraz z przepisami wprowadzającymi ten kodeks (ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r.; Dz.U. Nr 16, poz. 94; dalej: pwkc),

– ustawę z dnia 26 października 1971 r. zmieniającą ustawę – Kodeks cywilny (Dz.U. Nr 27, poz. 252; dalej: ustawa zmieniająca z 1971 r.),

– ustawę z dnia 26 marca 1982 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz o uchyleniu ustawy o uregulowaniu własności gospodarstw rolnych (Dz.U. Nr 11, poz. 81; dalej: ustawa zmieniająca z 1982 r.),

– ustawę z dnia 28 lipca 1990 r. o zmianie ustawy - Kodeks cywilny (Dz.U. Nr 55, poz. 321; dalej: ustawa zmieniająca z 1990 r.).

Dekret z 8 października 1946 r. o prawie spadkowym (Dz.U. Nr 60, poz. 328) nie zawierał szczególnych przepisów dotyczących dziedziczenia po osobie prowadzącej gospodarstwo rolne. Zapewne ustawodawca podzielał pogląd wyrażony w toku prac kodyfikacyjnych prowadzonych w okresie międzywojennym, iż w kodyfikacji prawa spadkowego zamieszczone winny być tylko przepisy ogólne, a nie dotyczące jedynie pewnej warstwy społecznej, zaś przepisy dotyczące dziedziczenia drobnych gospodarstw rolnych powinny być połączone z przepisami regulującymi przejście takich gospodarstw w drodze aktów *inter vivos*. Jednakże na podstawie art. 60 § 2 tego dekretu zakaz podziału nieruchomości w razie jego sprzeczności z interesem społeczno-gospodarczym, wyrażony w art. 95 § 2 dekretu o prawie rzeczowym, obowiązywał również przy dziale spadku. Dekret z dnia 8 listopada 1946 r. o postępowaniu spadkowym (Dz.U. Nr 63, poz. 346) zapowiadał wydanie osobnej ustawy zawierającej “szczególne przepisy co do podziału nieruchomości ziemskich”. Art. 147 § 1 i art. 152 § 3 tego dekretu uzależniał dopuszczalność podziału nieruchomości od jego zgodności z interesem społeczno-gospodarczym, zaś art. 162 § 1 i 2 określały, któremu ze spadkobierców należy przyznać nieruchomość, jeżeli jej podział w naturze jest niedopuszczalny prawnie albo niepożądany ze względów społeczno-

gospodarczych. Podczas obowiązywania tych przepisów zostały wydane wytyczne wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej (*uchwała SN z 22 lutego 1960 r., ICo 34/59, OSN CK 2/1960/31*). Wychodząc z założenia, że interes państwa ludowego, polegający na zwiększeniu produkcji rolnej, wymaga przeciwdziałania rozdrobnieniu gospodarstw rolnych, Sąd Najwyższy określił w nich minimalny obszar, który powinien być przestrzegany przy działaniu spadku oraz zalecił przyznanie gospodarstwa rolnego temu ze spadkobierców, który gwarantuje należyłą produktywność tego gospodarstwa.

W toku prac Komisji Kodyfikacyjnej, działającej od jesieni 1956 r., rozważano także problem uregulowania dziedziczenia gospodarstw rolnych. W projekcie z 1961 r. zaproponowano przepisy szczególne dotyczące działu spadku obejmującego gospodarstwo rolne. Z niewielkimi modyfikacjami postanowienia te przeniesiono do projektu kc z 1962 roku.

W tym czasie zapadły jednak odmienne decyzje polityczne (XII Plenum KC PZPR). Wskutek tych decyzji została opracowana, poza Komisją Kodyfikacyjną, ustawa z 29 czerwca 1963 r. o ograniczeniu podziału gospodarstw rolnych. Ustawa ta weszła w życie 5 lipca 1963 r. Uregulowania zawarte w tej ustawie miały przyczynić się do realizacji tzw. pegeeryzacji, a zatem umożliwić przechodzenie ziemi na własność państwa w wyniku działania przepisów prawa spadkowego (zob. *System prawa cywilnego. Prawo spadkowe*, Tom IV, red. J. St. Piątowski, Ossolineum 1986, s. 31 i 32, także np. A. Lichorowicz, *Nowy etap rozwoju polskiego modelu dziedziczenia gospodarstw rolnych*, PiP 1991, z. 11, s. 39, J. St. Piątowski, B. Kordasiewicz, *Dziedziczenie gospodarstw rolnych de lege ferenda*, PiP 1981, z. 8, s. 59). Ustawa ta uzależniła samo dziedziczenie od szczegółowo (a nawet kazuistycznie) określonych przesłanek dotyczących spadkobiercy (art. 5 ustawy z 1963 r.). Spadkobierca, który nie spełniał tych przesłanek, nie dziedziczył gospodarstwa rolnego, chociaż był powołany do spadku na podstawie przepisów ogólnych obowiązującego wówczas prawa spadkowego z 1946 r. Spełnienie określonych przesłanek było także warunkiem otrzymania gospodarstwa rolnego w wyniku działu spadku (art. 7 ustawy z 1963 r.). W razie braku spadkobierców mogących dziedziczyć gospodarstwo rolne, przypadało ono państwu jako spadkobiercy ustawowemu (art. 6 ustawy). Rygoryzm tych przepisów “nie był podyktowany troską ustawodawcy o ochronę żywotności gospodarstw rolnych, lecz motywami politycznymi” (A. Lichorowicz, *Nowy etap...*, s. 39).

Uwzględniając wniosek rządu, Sejm postanowił włączyć rozwiązania przyjęte w ustawie z 1963 r. do kodeksu cywilnego (J. Wasilkowski, *Uchwalenie kodeksu cywilnego*, NP 1964, nr 6, s. 567). Przepisy ustawy z 1963 r. zostały włączone do kc w postaci złagodzonej i z punktu widzenia techniki legislacyjnej znacznie poprawionej. Zostały one zamieszczone w tytule X księgi IV kc, oznaczonym jako “Przepisy szczególne o dziedziczeniu gospodarstw rolnych”. Oznaczenie to jest mylące – tytuł ten obejmuje przepisy dotyczące nie tylko dziedziczenia, ale i innych problemów prawa spadkowego, dotyczących gospodarstw rolnych i wkładów w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych. Modyfikacje regulacji przyjętej w przepisach ustawy z 1963 r. dotyczyły wypadków, gdy spadkobiercy ustawowi powołani w najbliższej kolejności nie mogli z ustawy dziedziczyć gospodarstwa rolnego z powodu niespełnienia wymaganych przesłanek. W takich wypadkach dziedziczyć mogli spadkobiercy powołani w dalszej kolejności, o ile spełniali odrębnie określone, z reguły surowsze przesłanki (art. 1060 § 2 i art. 1062 § 2 kc, zob. także art. 1061 kc). Z drugiej strony ograniczono krąg spadkobierców powołanych do dziedziczenia z ustawy gospodarstwa rolnego wyłączając z tego kręgu zstępnych spadkodawcy dalszych niż jego wnuki (art. 1060 § 1 kc) i zstępnych rodzeństwa (art. 1062 § 3 kc) – co zwiększało możliwości dziedziczenia przez Państwo. Poza tym w kodeksie cywilnym dodano przepisy szczególne o dziedziczeniu wkładów gruntowych w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych (art. 1086-1088 kc).

Sąd Najwyższy był świadom, że przewidziane w tych przepisach unormowanie pozostaje “oczywiście w związku z przebudową ustroju rolnego wsi w krajach należących do obozu socjalistycznego” i podkreślał, iż “nie ulega wątpliwości, że polskie przepisy szczególne o dziedziczeniu gospodarstw rolnych należą do kategorii norm zmierzających do socjalistycznej przebudowy ustroju rolnego, a co za tym idzie – ugruntowania ustroju społeczno-gospodarczego, właściwego celom i zadaniom Państwa Ludowego” (*wyrok SN z 28 maja 1969 r., III CZP 23/69, OSN 1970, z. 1, poz. 3*).

Kolejne nowelizacje kc, dokonywane po kolejnych “zakrętach politycznych” historii PRL, przynosiły stopniową liberalizację zasad dziedziczenia gospodarstw rolnych.

Ustawa zmieniająca z 1971 r. zmodyfikowała niektóre przesłanki dziedziczenia gospodarstwa rolnego przez dzieci (art. 1059 § 1 pkt 1 kc w brzmieniu ustalonym ustawą zmieniającą z 1971 r.), wnuki (art. 1060 § 2 kc w brzmieniu ustalonym ustawą zmieniającą z 1971 r.) oraz rodzeństwo spadkodawcy (art. 1062 § 2 kc w brzmieniu ustalonym ustawą zmieniającą z 1971 r.). Ponadto rozszerzyła krąg osób powołanych z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego poprzez zaliczenie do niego dzieci rodzeństwa spadkodawcy (art. 1062 § 3 kc). Ustawa zmieniająca z 1971 r., odmiennie niż kc w brzmieniu pierwotnym, dopuściła także możliwość przyznania gospodarstwa rolnego spadkobiercy trwale niezdolnemu do pracy, który może je prowadzić przy pomocy osoby bliskiej (art. 1063 § 3 kc w wersji ustalonej ustawą zmieniającą z 1971 r.). W pewnym stopniu powodowało to ograniczenie możliwości dziedziczenia gospodarstwa rolnego przez państwo (*System...*, s. 35).

Istotne zmiany przyniosła ustawa zmieniająca z 1982 r. Po pierwsze ustawodawca dopuścił do dziedziczenia gospodarstwa rolnego wszystkie osoby należące według zasad ogólnych do kręgu spadkobierców ustawowych, o ile spełniają wymagane warunki (art. 1059, 1060, 1062 kc w wersji ustalonej ustawą zmieniającą z 1982 r.). Po drugie przesłanki dziedziczenia gospodarstwa rolnego określono w sposób ogólny, rezygnując z dotychczasowej kazuistyki, w zasadzie jednolicie dla wszystkich spadkobierców. Poza tym ustawa zmieniająca z 1982 r. zerwała z dążeniem do nacjonalizacji gospodarki rolnej. Otóż zgodnie z art. 1063 kc w wersji ustalonej ustawą zmieniającą z 1982 r., jeżeli żaden ze spadkobierców ustawowych nie odpowiada warunkom przewidzianym dla dziedziczenia gospodarstwa rolnego albo jeżeli uprawnionymi do dziedziczenia są wyłącznie osoby, które w chwili otwarcia spadku są trwale niezdolne do pracy, wówczas gospodarstwo rolne dziedziczą spadkobiercy na zasadach ogólnych.

Nowelizacja kc dokonana ustawą zmieniającą z 1990 r. jeszcze bardziej złagodziła rygoryzm porządku dziedziczenia gospodarstw rolnych. Ustawa zmieniająca z 1990 r. między innymi, przez uchycenie art. 1071-1073 kc w brzmieniu dotychczas obowiązującym (art. 1 pkt 121 ustawy zmieniającej z 1990 r.), zniósła wymóg spełnienia określonych warunków dziedziczenia gospodarstwa rolnego także na etapie działu spadku (zob. A. Lichorowicz, *Nowy etap...*, s. 40). Poza tym ograniczyła zastosowanie przepisów szczególnych o dziedziczeniu gospodarstw rolnych tylko do tych gospodarstw, które obejmują grunty rolne o powierzchni przekraczającej 1 ha (art. 1058 kc w brzmieniu ustalonym ustawą zmieniającą z 1990 r.). Ustawa zmieniająca z 1990 r. uchyliła przepisy dotyczące ograniczeń w zakresie dziedziczenia testamentowego gospodarstw rolnych (art. 1 pkt 117 ustawy zmieniającej z 1990 r.) oraz przepisy zawierające normy ogólne odnoszące się do przenoszenia własności nieruchomości rolnych *inter vivos* (art. 1 pkt 29 ustawy zmieniającej z 1990 r.). Jak zgodnie stwierdza się w literaturze prawniczej nowelizacja ta uwidoczniła brak spójności charakteryzujący aktualną regulację problematyki obrotu nieruchomościami rolnymi (zob. np. A. Lichorowicz, *Uwagi w kwestii reformy aktualnego modelu dziedziczenia gospodarstw rolnych* [w:] *Prace z prawa prywatnego. Księga pamiątkowa ku czci Sędziego Jana Pietrzykowskiego*, Warszawa 2000, s. 149 i 151; *O nowy kształt obrotu nieruchomościami*

rolnymi w kodeksie cywilnym, Rejent 1997, nr 6, s. 47 i 48; E. Skowrońska, *Kilka uwag o nowelizacji prawa spadkowego*, Palestra 1991, z. 1-2, s. 18 i 19).

Podsumowując należy zauważyć, że mimo licznych zmian ustawodawca nie zrezygnował z odrębnego (szczególnego) uregulowania problematyki prawa spadkowego co do spadku, w którego skład wchodzi gospodarstwo rolne lub wkład gruntowy w rolniczej spółdzielni produkcyjnej. W dotyczących takich spadków przepisach zachowano stosowanie kryteriów pozbawiających niektórych spadkobierców ustawowych możliwości nabycia spadkowego gospodarstwa rolnego (lub wkładu gruntowego w rolniczej spółdzielni produkcyjnej) nie tylko na etapie działu spadku, ale już na etapie powołania do dziedziczenia. Wprawdzie przepisy te nie zacieśniają kręgu krewnych spadkodawcy dziedziczących z ustawy spadkowe gospodarstwo rolne, ale wskutek obowiązywania regulacji przewidzianej w art. 1059, 1060 i 1062 kc (a także art. 1087 kc) krąg spadkobierców ustawowych dochodzących do dziedziczenia tego gospodarstwa może różnić się od kręgu spadkobierców dziedziczących na podstawie ogólnych przepisów o dziedziczeniu ustawowym "cały" spadek. Nie każdy bowiem spadkobierca powołany w konkretnej sytuacji do dziedziczenia ustawowego może nabyć wchodzące w skład spadku gospodarstwo rolne (lub wkład gruntowy w rolniczej spółdzielni produkcyjnej).

2. Równolegle z ewolucją przepisów szczególnych, dotyczących spadku obejmującego gospodarstwo rolne (lub wkład gruntowy w rolniczej spółdzielni produkcyjnej), zmianom podlegały także towarzyszące im przepisy określające czasowy zakres ich zastosowania.

Ustawa z 1963 r. weszła w życie 5 lipca 1963 r. Przepisom tej ustawy w szerokim zakresie nadana została moc wsteczna. Zgodnie z art. 24 ust. 1 tej ustawy jej przepisy stosuje się także do spadków otwartych przed tym dniem, o ile dalsze przepisy nie stanowią inaczej (art. 24 ust. 2-8).

Kodeks cywilny wszedł w życie 1 stycznia 1965 r., ale art. 1058-1088 (przepisy szczególne dotyczące dziedziczenia gospodarstw rolnych, w tym także wkładów gruntowych w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych) weszły w życie z dniem ogłoszenia tj. 18 maja 1964 r. (art. I pwkc). Przepisom art. 1058-1088 nadano moc wsteczną (w zakresie oznaczonym przez art. LV – art. LXIII pwkc).

Zgodnie z art. LV § 1 pwkc do dziedziczenia gospodarstwa rolnego należącego do spadku otwartego przed dniem wejścia w życie kodeksu cywilnego stosuje się przepisy tego kodeksu, o ile dalsze artykuły pwkc nie stanowią inaczej. Sytuacje wyłączone z zasięgu wstecznego działania przepisów szczególnych o dziedziczeniu gospodarstw rolnych określone zostały w art. LVI i LVII pwkc. Natomiast, jeżeli spadek otworzył się po 4 lipca 1963 r., przepisy kc (w tym przepisy szczególne o dziedziczeniu gospodarstw rolnych) stosuje się bez żadnych modyfikacji (art. LI pwkc).

W związku z nadaniem mocy wstecznej przepisom szczególnym o dziedziczeniu gospodarstw rolnych, w art. LVIII pwkc pozbawiono mocy prawomocne postanowienia o stwierdzeniu nabycia spadku w stosunku do wchodzącego w skład spadku gospodarstwa rolnego (z wyjątkiem sytuacji, gdy spadkobierca zmarł przed wejściem w życie tych przepisów) oraz nakazano dostosowanie ich treści do nowych przepisów.

Dodać można, że praktyka sądowa, nawiązując do niezgodnego z przepisami ustawowymi postanowienia instrukcji o obrocie prawnym z zagranicą, wprowadzonej zarządzeniem Ministra Sprawiedliwości z 10 grudnia 1966 r. i z 25 stycznia 1970 r., rozciągnęła stosowanie przepisów szczególnych o dziedziczeniu gospodarstw rolnych także na spadki po obywatelach obcych.

Również nowelizacji przepisów kc o dziedziczeniu gospodarstw rolnych, dokonanej ustawą zmieniającą z 1971 r., nadana została moc wsteczna. Ustawa zmieniająca weszła w życie z dniem ogłoszenia, tj. 4 listopada 1971 r. Jednakże przepisy kc stosuje się do

dziedziczenia gospodarstwa rolnego należącego do spadku otwartego przed dniem wejścia w życie ustawy zmieniającej z 1971 r. w brzmieniu nadanym tą ustawą, chyba że przed tym dniem nastąpił już dział spadku (art. 2 § 1 ustawy zmieniającej z 1971 r.), zaś co do spadków otwartych przed 5 lipca 1963 r. uwzględnia się także modyfikacje wynikające z przepisów wprowadzających kc.

Zgodnie z art. 2 § 1 ustawy zmieniającej z 1982 r., przepisy kc w brzmieniu zmienionym tą ustawą stosuje się do spadków otwartych od dnia jej wejścia w życie, tj. 6 kwietnia 1982 r. (jako dnia ogłoszenia ustawy zmieniającej). Ustawodawca przyjął tym razem regulację zgodną z ogólną normą prawa międzyczasowego miarodajną dla spraw spadkowych, wyrażoną w art. LI pwkc. Norma ta przewiduje jako zasadę stosowanie prawa obowiązującego w chwili śmierci spadkodawcy.

Ustawa zmieniająca z 1990 r. weszła w życie 1 października 1990 r. Zgodnie z art. 14 ust. 1 tej ustawy przepisy kc w brzmieniu nadanym tą ustawą stosuje się do spadków otwartych od dnia wejścia w życie tej ustawy. Do działu spadku obejmującego gospodarstwo rolne lub wkład gruntowy w rolniczej spółdzielni produkcyjnej stosuje się przepisy obowiązujące w dacie tych zdarzeń (art. 14 ust. 2 ustawy zmieniającej z 1990 r.).

W konsekwencji omówionych zmian przepisy o dziedziczeniu gospodarstw rolnych są obecnie stosowane w kilku różnych wersjach, w zależności od tego, kiedy nastąpiło otwarcie spadku. I tak przepisy szczególne o dziedziczeniu gospodarstw rolnych:

- w brzmieniu ustalonym ustawą zmieniającą z 1971 r. mają zastosowanie do spadków otwartych przed 4 listopada 1971 r., chyba, że przed tym dniem nastąpił już dział spadku (z uwzględnieniem modyfikacji zawartych w art. LVI i nast. pwkc), a także do spadków otwartych między 4 listopada 1971 r. a 5 kwietnia 1982 roku,

- w brzmieniu ustalonym ustawą zmieniającą z 1982 r. mają zastosowanie do spadków otwartych między 6 kwietnia 1982 r. a 30 września 1990 roku,

- w brzmieniu ustalonym ustawą zmieniającą z 1990 r. mają zastosowanie do spadków otwartych po dniu 30 września 1990 roku.

3. Pytania prawne, przedstawione przez Sąd Rejonowy w Olsztynie i Sąd Rejonowy w Kedzierzynie-Koźlu, dotyczą przepisów mających zastosowanie w rozpatrywanych przez te sądy sprawach o stwierdzenie nabycia spadku. Chodzi tu o brzmienie, które przepisy te otrzymały na podstawie ustawy zmieniającej z 1971 r. Jak wskazano wyżej – nowelizacje dokonane w latach 1982 i 1990 spowodowały zmiany tekstu tych przepisów przy zachowaniu wcześniejszej numeracji. Wywołuje to konieczność rozstrzygnięcia, czy treści wyrażone w dawnych tekstach tych przepisów mogą być przedmiotem kontroli zgodności z konstytucją, skoro zgodnie z art. 39 ust. 1 pkt 3 ustawy o Trybunale Konstytucyjnym w sytuacji, gdy akt normatywny w zakwestionowanym zakresie utracił moc obowiązującą przed wydaniem orzeczenia przez Trybunał Konstytucyjny, postępowanie podlega umorzeniu. Problem sprowadza się do tego, czy zakwestionowane przepisy mogą być zaliczone do przepisów mających “moc obowiązującą” w dniu wydania niniejszego wyroku Trybunału Konstytucyjnego.

W tej kwestii Trybunał Konstytucyjny, orzekając w pełnym składzie podtrzymuje stanowisko wyrażone w licznych wcześniejszych orzeczeniach, zgodnie z którym przepis obowiązuje w systemie prawa, dopóki na jego podstawie są lub mogą być podejmowane indywidualne akty stosowania prawa, zaś utrata mocy obowiązującej jako przesłanka umorzenia postępowania przed Trybunałem Konstytucyjnym następuje dopiero wówczas, gdy przepis ten nie może być stosowany do jakiegokolwiek sytuacji faktycznej.

Badając, czy uchylony przepis może być nadal stosowany i tym samym zachowuje moc obowiązującą, należy kierować się treścią miarodajnej normy międzyczasowej (intertemporalnej). Normy takie – rozgraniczające czasowy zakres stosowania kolejno

obowiązujących przepisów przez wskazanie, który z nich należy stosować w danej sytuacji – z reguły zawarte są w przepisach przechodnich (przejściowych i dostosowujących), towarzyszących przepisom uchylającym przepisy wcześniejsze. Normę taką uwzględnic należy także wtedy, gdy nowy przepis zmienia w całości lub części tekst przepisu wcześniejszego, powodując w ten sposób nadanie odmiennej treści wyrażonej w nim normie prawnej.

Biorąc pod uwagę treść norm międzyczasowych, miarodajnych dla spraw uregulowanych przez przepisy kwestionowane w rozpatrywanych pytaniach prawnych, należy przyjąć, iż podstawę rozstrzygnięcia spraw o stwierdzenie nabycia spadku, w toku których przedstawione zostały te pytania prawne, stanowią przepisy obowiązujące w dniu otwarcia spadku, czyli w dniu śmierci spadkodawcy. Z tego względu należy przyjąć, że przepisy te nie utraciły mocy obowiązującej w rozumieniu art. 39 ust. 1 pkt 3 ustawy o Trybunale Konstytucyjnym. Treść, jaką przepisy te miały w chwili otwarcia spadku, jest czynnikiem determinującym treść rozstrzygnięć zawartych w postanowieniu o stwierdzeniu nabycia spadku także w sytuacji, gdy postanowienie to zostaje wydane po dokonanej przez ustawodawcę zmianie stanu prawnego. Wobec tego nie zachodzi okoliczność uzasadniająca umorzenie postępowania wszczętego wskutek przedstawienia dotyczącego ich pytania prawnego.

4. Powyższe ustalenie nie przesądza jednak rozstrzygnięcia dalszej kwestii, aktualnej co do kwestionowanych przepisów zarówno w brzmieniu nadanym im przez ustawę zmieniającą z 1971 r., jak w obecnie obowiązującym brzmieniu nadanym im przez ustawę zmieniającą z 1990 r. Kwestia ta związana jest z tym, że zaskarżone przepisy wywarły już przewidziany w ich treści skutek materialnoprawny, polegający na nabyciu spadku przez wskazanych w tych przepisach spadkobierców. Stosowanie tych przepisów w toczących się obecnie postępowaniach w sprawach o stwierdzenie nabycia spadku polega na tym, że stanowią one podstawę stwierdzenia skutków prawnych, które na ich podstawie nastąpiły w określonym momencie poprzedzającym wydanie orzeczenia. Skutek ten nastąpił także co do spadków otwartych przed dniem wejścia w życie obowiązującej obecnie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (tj. przed 17 października 1997 r.). Powstaje w związku z tym pytanie, czy przepisy, które zgodnie ze swą treścią wywołały przewidziany w nich skutek prawny, mogą być oceniane z punktu widzenia zgodności z konstytucją, która nie obowiązywała w dacie nastąpienia tego skutku prawnego. Zdaniem Trybunału Konstytucyjnego dokonanie takiej oceny jest dopuszczalne, skoro przepisy, którym zarzuca się niezgodność z konstytucją, mogą również w okresie jej obowiązywania być stosowane przez powołane do tego organy, a w szczególności mogą stanowić podstawę prawną orzeczeń sądowych.

Na tym tle powstaje kolejny problem dotyczący tego, czy stwierdzenie przez Trybunał Konstytucyjny niezgodności kwestionowanych przepisów z konstytucją może powodować uchylenie wywołanych przez te przepisy skutków materialnoprawnych. Rozstrzygnięcie tego problemu ma praktyczne znaczenie tylko w razie stwierdzenia przez Trybunał Konstytucyjny niezgodności kwestionowanego przepisu z konstytucją, zatem jest ono celowe dopiero po dokonaniu oceny zgodności z konstytucją wszystkich kwestionowanych w niniejszej sprawie przepisów.

Przedstawione założenia stanowią punkt wyjścia dla dokonania oceny zgodności kwestionowanych przepisów ze wskazanymi we wniosku i w pytaniach prawnych przepisami konstytucji.

5. Dokonanie takiej oceny powinno być poprzedzone wykładnią dotyczących prawa dziedziczenia przepisów konstytucji i rozważeniem w ich świetle dopuszczalności szczególnego reżimu prawnego dziedziczenia niektórych przedmiotów.

Prawa dziedziczenia dotyczy kilka przepisów rangi konstytucyjnej, które odnoszą się do różnych jego aspektów.

Art. 64 ust. 1 konstytucji, zamieszczony w rozdziale II normującym “Wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela”, potwierdza przysługujące każdemu “prawo dziedziczenia”, łącząc to z poręczeniem “prawa do własności” i “innych praw majątkowych”. Ustęp 2 tego przepisu ustanawia zasadę równej dla wszystkich ochrony prawnej własności, innych praw majątkowych oraz prawa dziedziczenia. Prawo dziedziczenia należy więc niewątpliwie do konstytucyjnych praw podmiotowych o charakterze powszechnym. Z kolei art. 21 ust. 1 konstytucji – zamieszczony w rozdziale I, zatytułowanym “Rzeczpospolita” i zawierającym przepisy wyrażające podstawowe zasady ustrojowe – stwierdza, że “Rzeczpospolita Polska chroni własność i prawo dziedziczenia”. Przepis ten wyraźnie nawiązuje do poprzedzającego go art. 20, który uznaje własność prywatną za jeden z “filarów”, na których opiera się społeczna gospodarka rynkowa, stanowiąca podstawę ustroju gospodarczego RP.

Nazwa “prawo dziedziczenia” pojawia się w przepisach konstytucyjnych zawsze w zestawieniu z własnością (prawem własności, prawem do własności). W konstytucji występują przepisy, które mówią o własności nie mówią o dziedziczeniu (art. 165 ust. 1 zd. 2 konstytucji), ale nie ma takiego przepisu, który mówiąc o dziedziczeniu, nie mówiłby jednocześnie o własności. Spostrzeżenie to dowodzi ścisłego związku łączącego dziedziczenie z własnością.

Art. 64 ust. 1 konstytucji, odczytywany w kontekście innych przepisów mówiących o dziedziczeniu (art. 64 ust. 2 i art. 21 ust. 1 konstytucji), stanowi podstawę publicznego prawa podmiotowego, którego treścią jest gwarantowana konstytucyjnie wolność nabywania mienia, jego zachowania oraz dysponowania nim. Dysponowanie mieniem obejmuje w szczególności zbywanie go (w całości lub w części) w drodze dokonywania przez uprawnionego czynności *inter vivos* i *mortis causa*. Wyliczenie w art. 64 ust. 1 i 2 konstytucji nie tylko własności, ale i innych praw majątkowych oraz prawa dziedziczenia zmierza do podkreślenia szerokiego zakresu gwarantowanego przez ten przepis prawa konstytucyjnego – przez wymienienie tych jego elementów, które zdaniem twórców konstytucji zasługują na uwydatnienie. Oparte na tym przepisie konstytucyjne prawo podmiotowe należy do tych, których realizacja zakłada obowiązywanie regulacji ustawowej, dotyczącej nie tylko jego ewentualnych ograniczeń (o czym mówi odnoszący się do ogółu praw i wolności art. 31 ust. 3 konstytucji oraz dotyczący własności art. 64 ust. 3 konstytucji), ale także – a nawet przede wszystkim – jego treści (por. art. 14 ust. 1 zd. 2 niemieckiej Ustawy Zasadniczej). Zestawienie art. 64 ust. 1 i 2 z jednej strony i art. 21 ust. 1 z drugiej strony uzasadnia wniosek, że konstytucja wyłącza możliwość pozbawienia własności, będącej najpełniejszym z praw majątkowych, cechy dziedziczności. Natomiast inne niż własność prawa majątkowe mogą, ale nie muszą, być ukształtowane jako prawa dziedziczne, a więc nie gasnące w chwili śmierci osoby fizycznej będącej podmiotem danego prawa. Sformułowanie art. 64 ust. 1 i 2 konstytucji nie może być podstawą tezy, jakoby prawo dziedziczenia nie było prawem o charakterze majątkowym.

Użyty w wymienionych przepisach konstytucji zwrot “prawo dziedziczenia” nie ma odpowiednika w przepisach polskiego kodeksu cywilnego, który obywateli bez tej konstrukcji (charakterystyczne jest zastąpienie nazwy “stwierdzenie praw do spadku”, która występowała w dekrecie o prawie spadkowym z 1946 r., nazwą “stwierdzenie nabycia spadku” w kc). W wypowiedziach doktryny używany jest on sporadycznie dla skrótowego oznaczenia uprawnień przysługujących w stosunku do przedmiotów wchodzących w skład spadku. Tak więc “prawo dziedziczenia” jest autonomicznym pojęciem prawa konstytucyjnego. Warto przypomnieć, że o prawie tym nie wspominały przepisy polskich konstytucji okresu międzywojennego. Nazwa “prawo dziedziczenia” jako część zwrotu “własność i prawo dziedziczenia” pojawiła się dopiero w przepisach Konstytucji z 1952 r.

(art. 12 i 13). Wcześniejsza o kilka lat deklaracja Sejmu Ustawodawczego z 22 lutego 1947 r. zaliczała do podstawowych praw i wolności “nietykalność mienia obywateli”. Także akty prawa międzynarodowego z reguły mówią tylko o własności (np. art. 17 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z 1948 r. mówi o przysługującym każdej osobie “prawie do własności”) lub o mieniu (art. 1 Protokołu nr 1 do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności). Można jednak wskazać i takie akty międzynarodowe, które odrębnie mówią o prawie do dziedziczenia (np. art. 5 Konwencji ONZ w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej z 7 marca 1966 r.).

Pojęcie dziedziczenia na tle zestawionych wyżej przepisów konstytucji powinno być rozumiane w znaczeniu szerszym od przyjętego w przepisach księgi czwartej obowiązującego obecnie kc, gdzie oznacza ono określony sposób przejścia praw i obowiązków majątkowych przysługujących osobie fizycznej do chwili jej śmierci na inną osobę lub osoby. W szczególności użycie tego terminu w konstytucji nie oznacza, że konstytucja nakazuje przyjęcie w przepisach ustawowych konstrukcji spadku rozumianego jako ogół praw i obowiązków majątkowych stanowiących przedmiot dziedziczenia. Konstytucja nie wypowiada się także na temat mechanizmu wstąpienia następców prawnych zmarłej osoby fizycznej w prawa i obowiązki, które przysługiwały jej do chwili śmierci.

Z punktu widzenia art. 20 i art. 21 konstytucji prawo dziedziczenia stanowi przede wszystkim gwarancję dla pozostawania własności w rękach prywatnych. Z przepisów tych, wraz z art. 64 ust. 1 i 2 konstytucji, wynika adresowany do ustawodawcy nakaz objęcia regulacją ustawową określonej sfery zagadnień powstających w związku ze śmiercią osoby fizycznej. Dziedziczenie stanowi utrwalenie prawa własności w sensie instytucjonalnym. Polega to na tym, że prawo własności przysługujące osobie fizycznej nie może wygasać w chwili jej śmierci, ale winno trwać nadal, co zakłada jego przejście na inną osobę lub osoby. Konstytucyjna gwarancja prawa dziedziczenia ma przede wszystkim znaczenie “negatywne”, tj. uzasadnia zakaz arbitralnego przejmowania przez państwo (inne podmioty prawa publicznego) własności osób zmarłych. Inaczej mówiąc, ustawodawca nie ma możliwości wprowadzenia “ukrytego” wyłączenia poprzez pozbawianie składników majątkowych osób zmarłych statusu własności prywatnej. Prawo dziedziczenia czyni własność prywatną instytucją trwałą, nieograniczoną czasowo, niezależną od okresu życia osoby, której w danej chwili uprawnienia właścicielskie przysługują. Z uwagi na omówioną poniżej funkcję porządkową instytucji dziedziczenia przejście własności osoby zmarłej na rzecz Skarbu Państwa lub innego podmiotu publicznego nie jest kategorycznie wykluczone, ale może ono wejść w grę dopiero wówczas, gdy nie jest możliwe ustalenie osób fizycznych, których następstwo prawne po zmarłym jest bardziej uzasadnione bliskością stosunku łączącego te osoby ze spadkodawcą.

Związek łączący w świetle omówionych przepisów konstytucji kategorii własności i dziedziczenia uzasadnia obowiązywanie nakazu uwzględniania woli właściciela jako podstawowego czynnika rozstrzygającego o tym, komu mają w razie jego śmierci przypaść przedmioty tworzące jego majątek (*wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 25 lutego 1999 r., K. 23/98, OTK ZU Nr 2/1999, poz. 25, s. 167*). Na ustawodawcy spoczywa zatem obowiązek zapewnienia osobom fizycznym odpowiednich instrumentów prawnych umożliwiających im uregulowanie tych spraw. Ten aspekt własności określić można jako swobodę (wolność) testowania, pamiętając jednak, że konstytucja nie przesądza, czy wola właściciela ma skryzystalizować się w postaci testamentu czy też w postaci innego typu czynności prawnej na wypadek śmierci.

Z uwagi na fakt, iż nie wszystkie osoby fizyczne są w stanie rozrzucić swym majątkiem na wypadek śmierci i że, jak dowodzi doświadczenie życiowe, nie wszystkie to czynią, ustawodawca powinien wprowadzić regulację subsydiarną w stosunku do dziedziczenia opartego na woli spadkodawcy i pozwalającą jednoznacznie ustalić w

konkretnym przypadku krąg spadkobierców. Sama konstytucja, choć wyznacza ustawodawcy pewne dyrektywy co do regulacji dziedziczenia ustawowego, nie formułuje ścisłych i jednoznacznych norm, pozwalających na określenie kręgu, kolejności powołania do spadku i wysokości udziałów spadkobierców ustawowych. Należy jednak podkreślić, że wybór przez ustawodawcę określonego modelu dziedziczenia (np. sukcesja uniwersalna albo odrębne dziedziczenie poszczególnych składników majątku, nabycie spadku już w chwili śmierci spadkodawcy albo dopiero w następstwie jego przyjęcia lub orzeczenia organu państwowego) winien być “konsekwentny”, tzn. ustawodawca nie może tworzyć przepisów wyjątkowych, naruszających zasadę równości (równej ochrony) lub inne wartości konstytucyjne. Konstytucja wyznacza więc ramy, w których ustawodawca, regulując problematykę prawa spadkowego, ma znaczny zakres swobody. Powinien on respektować przede wszystkim wskazany wyżej zakaz “ukrytego” wyłączenia oraz założenie dostosowania porządku dziedziczenia do przypuszczalnej woli spadkodawcy, co zakłada oparcie takiej regulacji na określonym stopniu typowości i racjonalności postanowień spadkodawcy. Z tego punktu widzenia uzasadnić można zaliczenie do kręgu spadkobierców ustawowych najbliższych krewnych i małżonka spadkodawcy. Należy jednak podkreślić, że o ile w przypadku skutecznego wyrażenia przez osobę fizyczną jej “ostatniej woli” ustawodawca winien stworzyć mechanizmy, pozwalające ją zrealizować, a tylko wyjątkowo i w szczególnie uzasadnionych sytuacjach może umożliwić jej zakwestionowanie, to w przypadku dziedziczenia ustawowego sam ustawodawca kształtuje (w pewnym sensie w zastępstwie spadkodawcy) krąg osób nabywających majątek spadkowy i może on realizować przy tej okazji również inne – obok “odkrycia” woli osoby zmarłej – konstytucyjnie uzasadnione cele. Dlatego oczywiste jest, że zakres ingerencji w prawo dziedziczenia jest w tym przypadku szerszy, ustawodawca nie tylko bowiem chroni interesy spadkobierców powołanych przez osobę zmarłą, ale sam określa podstawy ich powołania do spadku. Dziedziczenie ustawowe, wchodzące w grę wówczas, gdy spadkodawca nie wyraził w odpowiedni sposób swej woli co do porządku dziedziczenia po nim, jest bowiem niemożliwe bez obowiązywania regulacji ustawowej. W tym przypadku ustawodawca nie tylko konkretyzuje sposób korzystania z praw, wynikających z konstytucyjnej gwarancji prawa własności, ale sam rozstrzyga o tym, komu będą przysługiwały własność i inne prawa majątkowe należące poprzednio do osoby zmarłej. Można powiedzieć, że w tym przypadku regulacja ustawowa pełni nie tylko funkcję ochrony własności prywatnej, ale winna także porządkować stosunki własnościowe, zapobiegając sytuacji, w której nie da się ustalić, kto nabył własność mienia należącego do osoby zmarłej, wobec czego stałoby się ono w istocie mieniem niczym.

Zdaniem Trybunału Konstytucyjnego, zakres swobody ustawodawcy przy realizacji wynikającego z konstytucji nakazu uregulowania dziedziczenia ustawowego dopuszcza także dalej idącą niż w przypadku dziedziczenia opartego na woli spadkodawcy, ingerencję co do reżimu prawnego poszczególnych składników majątku osoby zmarłej. Należy bowiem pamiętać, że swoboda testowania obejmuje prawo decydowania nie tylko o dalszych losach majątku jako całości, ale także o różnym przeznaczeniu poszczególnych jego składników. Z tego względu ustawodawcy, działającemu w tym przypadku w pewnym sensie w zastępstwie spadkodawcy, nie można takiego rozwiązania całkowicie zabronić.

Z art. 64 ust. 1 konstytucji wynika również adresowany do ustawodawcy zakaz pozbawiania jakiegokolwiek kategorii osób zdolności dziedziczenia, czyli możliwości nabycia własności i innych praw majątkowych po śmierci osoby, której przysługiwały one za życia. Jednakże podkreślić należy, że przepis ten gwarantuje tylko prawo dziedziczenia pojmowane abstrakcyjnie, a nie odniesione do dziedziczenia po konkretnej osobie fizycznej. Przepis ten zapewnia zatem każdemu samą możliwość stania się następcą prawnym osoby zmarłej, ale nie przesądzając o porządku dziedziczenia po konkretnej osobie nie gwarantuje nikomu uzyskania praw majątkowych w drodze dziedziczenia po określonym spadkodawcy.

Przeciwnie założenie byłoby sprzeczne z należącym do treści prawa własności uprawnieniem do rozporządzania jej przedmiotem, które to uprawnienie korzysta z pierwszeństwa przed realizacją roszczeń osób niepowołanych przez spadkodawcę do dziedziczenia. Ponadto jest oczywiste, że ochroną konstytucyjną objęte są prawa osób, które uzyskały status spadkobiercy po śmierci określonej osoby. Konstytucja chroni prawa nabyte w drodze dziedziczenia, nie przesądzając jednak, kto w konkretnej sytuacji prawa te nabywa. Ani przewidziana w art. 21 i 64 konstytucji gwarancja dziedziczenia, ani oparty na art. 18 i 71 nakaz ochrony małżeństwa, rodzicielstwa i rodziny nie wyrażają jednoznacznych wskazówek umożliwiających określenie kręgu osób mających dziedziczyć z ustawy.

Z uwagi na to, że przedmiotem zaskarżonych w niniejszej sprawie przepisów jest problematyka związana z dziedziczeniem gospodarstw rolnych podkreślić należy, że gospodarstwo rolne może być przedmiotem szczególnej regulacji prawnosпадkowej. Konstytucyjną odrębność gospodarstwa rolnego jako składnika majątku potwierdza art. 23 konstytucji (zob. A. Lichorowicz, *Konstytucyjne podstawy ustroju rolnego RP (w świetle art. 23 Konstytucji)*, *Studia Iuridica Agraria* 2000, T. I, s. 25-45). Przepis ten formułuje koncepcję gospodarstwa rodzinnego jako wytyczną dla organów władzy państwowej. Przepisy realizujące tę koncepcję nie mogą naruszać postanowień art. 21 konstytucji, a więc także prawa dziedziczenia. Oznacza to, iż rodzinny charakter określonego gospodarstwa nie uzasadnia wprowadzenia innego mechanizmu przejścia własności w przypadku śmierci właściciela (współwłaściciela) niż dziedziczenie. Podobnie nie powinien on być interpretowany jako podstawa eliminowania uprawnień właściciela gospodarstwa i przymusowego tworzenia własnościowych wspólnot rodzinnych. Zdaniem Trybunału Konstytucyjnego nie wyklucza to jednak, że ustawodawca – w granicach przysługującej mu swobody regulowania dziedziczenia – odwoła się do koncepcji rodzinnego gospodarstwa rolnego jako wartości konstytucyjnej i realizując ją potraktuje gospodarstwo rolne jako szczególnie przedmiot dziedziczenia, a więc podda go w określonym zakresie pewnym odrębnym regulacjom. Art. 23 zd. 2 konstytucji wyraża zakaz eliminacji instytucji dziedziczenia lub wprowadzenia takich rozwiązań, które wykluczałyby swobodę testowania lub równą ochronę praw wszystkich spadkobierców. Nie wyłącza on natomiast wprowadzenia co do spadków, w którego skład wchodzi gospodarstwo rolne, szczególnej regulacji modyfikującej w określonych punktach ogólne przepisy prawa spadkowego. Modyfikacje te nie mogą być dowolne, ale służyć mają praktycznej realizacji wyrażonej w art. 23 zasady, zgodnie z którą gospodarstwo rodzinne jest podstawą ustroju rolnego państwa. Oczywiście przy tym jest, że gospodarstwo rodzinne nie jest celem samym w sobie. Z wymienionego przepisu konstytucji wynika, że powinno ono stanowić efektywną formę gospodarowania, pozwalającą prowadzić produkcję rolną w celu nie tylko zapewnienia „godziwego” utrzymania rodzinom rolniczym, ale także najpełniejszego zaspokojenia potrzeb społeczeństwa. Tylko bowiem tak prowadzone gospodarstwo może stanowić podstawę ustroju rolnego państwa. Art. 23 konstytucji daje podstawę do przyjęcia przez ustawodawcę uregulowań szczególnych dotyczących dziedziczenia gospodarstw rolnych także z uwagi na fakt, że inne dyrektywy konstytucyjne, a zwłaszcza wynikające z nakazu ochrony prawa dziedziczenia, nie są w tym przypadku – jak zaznaczono – jednoznaczne. Uzasadnia to pewien stopień swobody ustawodawcy, który realizując wskazane wyżej minimalne wymogi ochrony prawa dziedziczenia może wprowadzić rozwiązania służące innym wartościom konstytucyjnym. Do Trybunału Konstytucyjnego należy ocena, czy normy ustawowe, określające sposób i zakres realizacji w takiej sytuacji kilku różnych wartości konstytucyjnych, pozostają w zgodzie z konstytucją.

Poza tym zauważyć można, iż prowadzenie gospodarstwa rolnego może być traktowane jako szczególnie rodzaj działalności gospodarczej, a samo gospodarstwo rolne uznawane być może za rodzaj przedsiębiorstwa. Trzeba przyjąć, iż w przypadku dziedziczenia

przedsiębiorstw interes publiczny, o którym mowa w art. 22 konstytucji, może przemawiać za tym, aby w pewnych sytuacjach pozostawały one w niepodzielnym władaniu jednej tylko osoby. Łączy się to z dyrektywą wynikającą z art. 23 konstytucji, przy założeniu, że gospodarstwo rolne jest szczególnym przedmiotem własności, a władze publiczne mają obowiązek podejmowania działań, aby jego prowadzenie było “produktywną” formą gospodarowania. Dlatego, zdaniem Trybunału Konstytucyjnego, także art. 22 i 23 konstytucji dają pewną podstawę do odrębnego – choć tylko w pewnym zakresie i pod ściśle określonymi warunkami – uregulowania spraw spadkowych dotyczących gospodarstw rolnych. Rzecz jasna regulacja ta powinna być skorelowana z całokształtem regulacji dotyczącej obrotu gruntami rolnymi.

Zasada równej dla wszystkich ochrony prawnej własności, innych praw majątkowych oraz prawa dziedziczenia, nawiązująca do ogólnej zasady równości wyrażonej w art. 32 konstytucji, została sformułowana w art. 64 ust. 2 konstytucji. Kontekst historyczny powstania konstytucji wyjaśnia, że wpisanie zasady równej ochrony do przepisów normujących wolności i prawa człowieka i obywatela ma na celu podkreślenie niedopuszczalności różnicowania ochrony praw majątkowych przez przepisy przyznające państwu i podmiotom publicznym pozycję uprzywilejowaną w stosunku do osób fizycznych i osób prawnych prawa prywatnego. Zróżnicowanie regulacji środków i zakresu ochrony praw może być natomiast konsekwencją związania podmiotów publicznych, a w szczególności państwowych, normami konstytucyjnymi, które nie odnoszą się do osób prywatnych. Nakaz zapewnienia równej ochrony prawnej, podobnie jak wyrażona w art. 32 zasada równości, nie oznacza zatem pełnej identyczności sytuacji prawnej podmiotów publicznych i podmiotów prywatnych.

Zasada wyrażona w art. 64 ust. 2 konstytucji odnosi się także do relacji między kilkoma osobami, dziedziczącymi po tej samej osobie zmarłej. Przy regulacji spraw spadkowych szczególne założenia dotyczą bowiem częściej w praktyce sytuacji dziedziczenia tego samego spadku przez kilka osób. W takiej sytuacji każda z nich uzyskuje obok innych osób status spadkobiercy dziedziczącego dany spadek w określonej części, co powoduje w konsekwencji nabycie współwłasności określonych rzeczy i stanie się współpodmiotem innych praw majątkowych. Ekonomiczny aspekt tej sytuacji uwydatnia się wówczas, gdy z określonych względów faktycznych (niepodzielność rzeczy) lub gospodarczych (niecelowość podziału) pewna rzecz lub pewien zespół praw majątkowych winien pozostawać w ręku jednej osoby, a więc ostatecznie własność nabywa jedna tylko osoba, zaś innym spadkobiercom przysługuje wyłącznie prawo do innych składników majątku lub żądania równowartości pieniężnej ich udziału. Aspekt formalny prawa dziedziczenia obejmuje więc nabycie określonych praw majątkowych przysługujących dotychczas osobie zmarłej, zaś aspekt materialny – przysporzenie majątkowe (także w formie pieniężnej), wynikające z wartości przedmiotów, wchodzących w skład spadku. Na płaszczyźnie regulacji ustawowej oba wspomniane wyżej aspekty prawa dziedziczenia przejawiają się w dwóch instytucjach prawa spadkowego, a mianowicie: nabycia spadku i działu spadku. Założenia konstytucyjne determinujące kształt każdej z tych instytucji nie są jednolite, a rozważając konstytucyjność przepisów dotyczących nabycia spadku nie można całkowicie pomijać kwestii działu spadku.

Zdaniem Trybunału Konstytucyjnego zasada równej ochrony prawa dziedziczenia nie oznacza równości praw spadkobierców. Zróżnicowanie wynikać może przecież z odpowiednio wyrażonej woli spadkodawcy. “Nierówność” spadkobierców może być wynikiem również innych przyczyn, w szczególności faktycznej lub prawnej niemożności zapewnienia im takich samych praw do wszystkich przedmiotów wchodzących w skład spadku. Znaczenie zasady równej ochrony prawa dziedziczenia polega nie tylko na zapewnieniu osobom uprawnionym tych samych prawnych środków ochrony w sytuacji powołania do dziedziczenia kilku osób, równa ochrona prawa polega także na tym, iż mają

one prawo do uzyskania na analogicznych warunkach przysporzenia majątkowego odpowiedniego do ich udziału w spadku i wartości majątku spadkowego. Zasada równej ochrony prawa dziedziczenia nie ma charakteru absolutnego i nie wyklucza możliwości ograniczenia wysokości spłat należnych od spadkobiercy uzyskującego gospodarstwo rolne w wyniku działu spadku, ani rozłożenia w czasie ich płatności, jeżeli uzasadnione jest to potrzebą ochrony rodzinnego charakteru danego gospodarstwa albo zapewnienia prawidłowego i racjonalnego gospodarowania. Regulacja ustawowa tej problematyki winna zapewniać możliwość odpowiedniego “wyważenia” w takiej sytuacji kolidujących ze sobą interesów i uprawnień spadkobiercy obejmującego wchodzące w skład spadku gospodarstwo rolne i pozostałych spadkobierców (np. przez uwzględnienie dotychczasowej pracy w danym gospodarstwie rolnym).

Konkludując niniejszą część rozważań Trybunał Konstytucyjny stwierdza, że równej ochrony praw majątkowych nie można utożsamiać z równością praw nabywanych w drodze dziedziczenia. Sytuacja prawna poszczególnych spadkobierców może zostać zróżnicowana na mocy przepisów ustawowych, jeżeli jest to niezbędne dla realizacji innej wartości konstytucyjnej oraz zgodne z wyrażonym w art. 31 ust. 3 konstytucji zakazem ograniczeń nadmiernych i niekoniecznych dla realizacji celu konstytucyjnie legitymowanego.

6. Przystępując do oceny zgodności z konstytucją przepisów zakwestionowanych we wniosku i w pytaniach prawnych, Trybunał Konstytucyjny uznał, że należy odrębnie analizować każdy z zaskarżonych przepisów, ustalając treść zawartych w nim norm prawnych i konfrontując ją ze wskazanym wzorcem konstytucyjnym. Nie jest bowiem uzasadnione założenie, że niekonstytucyjność określonych przepisów, dotyczących danej instytucji prawnej (w tym przypadku dziedziczenia gospodarstw rolnych), przesądza automatycznie o niekonstytucyjności całej instytucji, czyli wszystkich norm ją tworzących. Eliminacja z porządku prawnego określonych przepisów, uznanych przez Trybunał Konstytucyjny za niezgodne z konstytucją, powodować może, że również obowiązywanie niektórych uregulowań przewidzianych w innych przepisach zostanie pozbawione uzasadnienia. Jednak ocena celowości rozwiązań ustawowych pozostaje zasadniczo poza zakresem właściwości Trybunału Konstytucyjnego. Samo ustalenie, że dany przepis (norma) nie jest potrzebny w porządku prawnym, a nawet, że staje się taki w wyniku orzeczenia Trybunału, nie oznacza, że tym samym jest on (staje się) niezgodny z konstytucją. Uprawnienia Trybunału Konstytucyjnego dotyczą wyłącznie usuwania z porządku prawnego norm (przepisów) niezgodnych z konstytucją lub innym aktem normatywnym mającym wyższą pozycję w hierarchicznie zbudowanym systemie prawa. Kompetencji tej nie można interpretować rozszerzająco, rozciągając ją także na ocenę celowości określonych rozwiązań prawnych.

Należy podkreślić, że wnioskodawca kieruje zarzut sprzeczności z konstytucją przede wszystkim w stosunku do niektórych zakwestionowanych przepisów, natomiast co do pozostałych powołuje się wyłącznie na to, że ich niezgodność z konstytucją ma charakter pośredni – jest konsekwencją sprzeczności z konstytucją innych przepisów. Tak więc co do części zakwestionowanych przepisów brak w istocie uzasadnienia tezy o ich niezgodności z konstytucją.

7. Kierując się wskazanymi założeniami i dokonaną wyżej wykładnią norm konstytucyjnych Trybunał Konstytucyjny stwierdził, że art. 1058 kc nie narusza wskazanych jako wzorce kontroli przepisów konstytucji. Przepis ten formułuje normę kolizyjną, regulującą stosunek przepisów szczególnych, zawartych w tytule X księgi IV kc, do ogólnych przepisów prawa spadkowego, zamieszczonych w tytułach od I do IX tej księgi. Założeniem uzasadniającym obowiązywanie takiej normy kolizyjnej jest obowiązywanie norm merytorycznych przewidujących szczególną regulację problematyki prawnej co do spadku, w

którego skład wchodzi gospodarstwo rolne. Obowiązanie takiej normy należałoby przyjąć nawet w przypadku braku wyrażającego ją przepisu. Jak już zaznaczono, ustawodawca ma pewien zakres swobody, jeśli chodzi o regulację zagadnień prawa spadkowego. W ramach tej swobody mieści się przyjęcie założenia odrębności dotyczących gospodarstw rolnych. Konstytucyjne przepisy, statuuje gospodarstwo rodzinne jako podstawę ustroju rolnego państwa oraz wchodzące tu także w grę regulacje dotyczące działalności gospodarczej, otwierają możliwość dla specjalnej ingerencji ustawodawcy, kształtującego reżim prawny gospodarstwa rolnego także w dziedzinie prawa spadkowego. Tak więc sam art. 1058 kc nie pozostaje w bezpośredniej sprzeczności z konstytucją, a konkluzja ta dotyczy zarówno pierwotnego brzmienia tego przepisu jak i wersji ustalonej przez ustawę zmieniającą z 1990 r. Wersja ta ma węższy zakres przedmiotowy od wersji pierwotnej, określa bowiem minimalną powierzchnię gospodarstwa rolnego, a nadto mówi tylko o przepisach dotyczących dziedziczenia ustawowego. W tej części obecne sformułowanie art. 1058 kc jest zresztą mylące, skoro niektóre dalsze zamieszczone w tym rozdziale przepisy dotyczą także problematyki wychodzącej poza sferę dziedziczenia ustawowego (np. zapisu i działu spadku).

Zgodność z konstytucją samej zasady odrębnej regulacji dziedziczenia wchodzącego w skład spadku gospodarstwa rolnego nie przesądza oceny unormowań przewidzianych w innych zaskarżonych przepisach.

8. Z tego punktu widzenia decydujące znaczenie odgrywa art. 1059 kc, w brzmieniu nadanym przez ustawę zmieniającą z 1990 r. określający, kto dziedziczy w braku testamentu gospodarstwo rolne oraz uzupełniające go art. 1060 i 1062 kc (przewidujące tzw. dziedziczenie zastępcze). W świetle tych przepisów krąg spadkobierców ustawowych gospodarstwa rolnego może być węższy od kręgu spadkobierców dziedziczących dany spadek na zasadach ogólnych, może on także obejmować osoby nie powołane do dziedziczenia ustawowego pozostałej części danego spadku. Oznacza to, że ustawodawca tworzy dwie kategorie spadkobierców ustawowych po osobie, która pozostawiła spadek obejmujący gospodarstwo rolne, tj. spadkobierców nabywających gospodarstwo rolne i spadkobierców nabywających tylko pozostałą część spadku. Idea taka nie jest jeszcze sama w sobie nie do pogodzenia z konstytucją, ale realizując ją ustawodawca winien był przede wszystkim nie naruszać zasady równej ochrony prawnej wszystkich spadkobierców. Jak bowiem wspomniano, tworząc porządek dziedziczenia ustawowego, kierować się on może różnymi dyrektywami, a założenie powołania do dziedziczenia członków najbliższej rodziny osoby zmarłej jest – mimo swego podstawowego znaczenia – tylko jedną z nich. Dlatego samo powołanie do dziedziczenia gospodarstwa rolnego innych osób niż co do reszty majątku spadkowego, zważywszy że powołanymi są tu również członkowie rodziny spadkodawcy, nie musi być uznane za naruszenie art. 64 ust. 1 i art. 21 ust. 1 konstytucji.

Regulacja przyjęta w kwestionowanych przepisach nie spełnia jednak, i to z kilku przyczyn, wymagań wynikających z art. 64 ust. 2 konstytucji. Po pierwsze, widoczne na pierwszy rzut oka jest rażąco nierówne traktowanie spadkobierców, i to zarówno w grupie spadkobierców powołanych do dziedziczenia z ustawy, jak i spadkobierców ustawowych w stosunku do spadkobierców testamentowych. W tym drugim przypadku brak bowiem obecnie jakichkolwiek ograniczeń tego rodzaju, jak w art. 1059 i nast. kc w brzmieniu nadanym ustawą zmieniającą z 1990 r. Dowodzi to, że sam ustawodawca nie traktuje ustanowionych przez siebie ograniczeń jako koniecznych dla osiągnięcia założonego celu (niezależnie od tego, czy cel ten jest legitymowany konstytucyjnie). Dodać tu należy, że także obrót gospodarstwami rolnymi w drodze czynności *inter vivos* nie jest obecnie poddany tego rodzaju ograniczeniom. Po drugie, wyznaczony przez ustawodawcę krąg osób, mający charakter ograniczający w stosunku do kręgu spadkobierców na zasadach ogólnych, nie jest oparty na przesłankach w sposób racjonalny prowadzących do celów, które byłyby zgodne z

konstytucją. O ile względy prawidłowej gospodarki rolnej mogłyby uzasadniać dwie pierwsze kategorie (art. 1059 pkt 1 i 2 kc w brzmieniu nadanym ustawą zmieniającą z 1990 r.), o tyle grupy trzecia i czwarta (art. 1059 pkt 3 i 4 kc w brzmieniu nadanym ustawą zmieniającą z 1990 r.) zostały wprowadzone – jak można przypuszczać – wyłącznie z przyczyn socjalnych. Zwrócić należy uwagę, iż art. 1059 wraz z art. 1060 i 1062 kc w brzmieniu obecnie obowiązującym nie prowadzą do celu, który miałby uzasadnienie konstytucyjne, a mianowicie do zapewnienia gospodarstwu rolnemu określonej wielkości, pozwalającej na właściwe i ekonomiczne “rodzinne” gospodarowanie. Więcej nawet – dopuszczenie do dziedziczenia ustawowego gospodarstwa rolnego wyłącznie osób określonych w art. 1059 pkt 3 kc może uniemożliwić osiągnięcie tego celu. Natomiast wyeliminowanie danego spadkobiercy ustawowego z kręgu osób dziedziczących gospodarstwo rolne z powodu niespełnienia żadnego z warunków określonych w art. 1059 kc wyłącza go od możliwości otrzymania tego gospodarstwa w wyniku działu spadku, nawet gdyby w okresie między otwarciem i działem spadku spełnił on warunek określony w art. 1059 pkt 1 lub 2 kc. Inaczej mówiąc, kwestionowane przepisy nie gwarantują ani niepodzielności gospodarstwa rolnego, ani objęcia go przez jedną osobę najbardziej do tego zawodowo i fachowo predystynowaną. Ten cel może z powodzeniem być osiągnięty na innej drodze, a mianowicie przez odpowiednie ukształtowanie przepisów o działu spadku (których treść winna być skorelowana z przepisami o podziale nieruchomości rolnej w razie zniesienia współwłasności). Żaden z obowiązujących przepisów dotyczących działu spadku nie został w niniejszej sprawie zakwestionowany. W literaturze prawniczej zwraca się uwagę, że w razie wyeliminowania z porządku prawnego kwestionowanych przepisów celowe będzie dokonanie zmiany także przepisów regulujących dział spadku obejmującego gospodarstwo rolne, zmierzającej do zapobieżenia nieracjonalnym podziałom gospodarstw rolnych i wzmocnienia pozycji spadkobierców, którzy już za życia spadkodawcy pracowali w spadkowym gospodarstwie rolnym. Po trzecie wreszcie, przyjęta w kwestionowanych przepisach regulacja bez dostatecznego uzasadnienia pozbawia równej ochrony spadkobierców dziedziczących z ustawy na zasadach ogólnych. Podział majątku spadkowego na gospodarstwo rolne i inne składniki już na etapie nabycia spadku prowadzi do nierównego traktowania pod względem majątkowym obu grup spadkobierców, ponieważ brak niezawodnego mechanizmu “wyrównania” korzyści majątkowych, płynących z dziedziczenia. Mimo obowiązywania art. 1079 kc nie jest bowiem wykluczone powstanie sytuacji, w której spadkobierca ustawy nie mogący w konsekwencji regulacji przewidzianej w art. 1059, 1060 i 1062 kc dziedziczyć gospodarstwa rolnego zostaje pozbawiony jakiegokolwiek korzyści majątkowej ze spadku, nawet gdy w konkretnej sytuacji aktywa spadku przewyższają długi spadkowe.

Regulacja przyjęta w omawianych tu przepisach pozostaje zatem w sprzeczności z konstytucją. Dodatkowo zauważyć należy, iż nierównego traktowania spadkobierców dziedziczących z ustawy po właścicielu gospodarstwa rolnego nie można uzasadniać koniecznością posiadania kwalifikacji rolniczych dla uzyskania własności takiego gospodarstwa. Wymagania tego rodzaju zostały bowiem w 1990 r. generalnie zniesione, a kwestionowane przepisy kc są reliktem rozwiązań wprowadzonych ustawą z 1963 r. Wynika z tego jednoznacznie, iż ustawodawca nie uważa ograniczeń podmiotowych obowiązujących w dziedziczeniu ustawowym gospodarstw rolnych za realizację generalnego założenia ograniczeń podmiotowych dotyczących nabycia gospodarstwa rolnego. Posiadanie określonych kwalifikacji nie jest obecnie uznawane za konieczne przy nabyciu gospodarstwa rolnego w drodze czynności prawnej *inter vivos* (przede wszystkim umowy sprzedaży), a więc sam ustawodawca uznaje pośrednio, że z tego punktu widzenia obowiązywanie ograniczeń dotyczących nabywania gospodarstwa rolnego w trybie dziedziczenia ustawowego gospodarstw rolnych nie jest konieczne.

Przedstawione wyżej argumenty, przemawiające za niezgodnością z konstytucją art. 1059 kc (a analogicznie i art. 1087 kc) w brzmieniu obecnie obowiązującym (nadanym przez ustawę zmieniającą z 1990 r.), w jeszcze większym stopniu odnoszą się do tego przepisu w brzmieniu nadanym ustawą zmieniającą z 1971 r. W tym brzmieniu dotyczy on dzieci spadkodawcy i określa warunki, od których spełnienia uzależnione jest dziedziczenie gospodarstwa rolnego. W przypadku niespełnienia tych warunków przez dzieci, do dziedziczenia gospodarstwa rolnego dochodzą ci spadkobiercy, którzy na podstawie zasad ogólnych dziedziczenia ustawowego powołani byłiby do spadku w sytuacji, gdy dziecko spadkodawcy nie dożyło otwarcia spadku (art. 1060 § 2 i art. 1062 § 2 i 3 kc w brzmieniu nadanym ustawą zmieniającą z 1971 r. oraz art. 1061 kc). Warunki przewidziane w art. 1059 kc w brzmieniu nadanym przez ustawę zmieniającą z 1971 r. stosowane być powinny się także do małżonka oraz braci i sióstr spadkodawcy. Spadkobiercy dalsi niż wnuki spadkodawcy (art. 1060 § 1 kc) oraz dzieci rodzeństwa spadkodawcy (art. 1062 § 3 kc w brzmieniu nadanym przez ustawę zmieniającą z 1971 r.) nie są powołani z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego. Jak z tego wynika przepis ten ustanawia jeszcze dalej idące ograniczenie kręgu spadkobierców gospodarstwa rolnego niż to jest obecnie, a wobec tego oznacza w praktyce “głębsze” niż obecnie zróżnicowanie sytuacji prawnej osób będących spadkobiercami ustawowymi na podstawie ogólnych przepisów prawa spadkowego.

Decydujące znaczenie ma także to, że zawężenie kręgu spadkobierców ustawowych dziedziczących gospodarstwo rolne powodowało rozszerzenie zakresu sytuacji, w których gospodarstwo rolne dziedziczy z mocy ustawy Skarb Państwa (art. 1063 kc w brzmieniu obowiązującym do dnia wejścia w życie ustawy zmieniającej z 1982 r.).

9. Z kolei co do art. 1063 kc w brzmieniu obecnie obowiązującym (nadanym przez ustawę zmieniającą z 1982 r.) zarzut sprzeczności z konstytucją nie jest uzasadniony. Przepis ten odsyła bowiem w sytuacji braku osób legitymowanych do objęcia gospodarstwa rolnego zgodnie z art. 1059, 1060 i 1062 kc do ogólnych reguł dziedziczenia. Samo to odesłanie trudno uznać za naruszenie wskazanych we wniosku i pytaniach prawnych przepisów konstytucji. Wprost przeciwnie – jest to “powrót” do niekwestionowanych we wniosku z punktu widzenia zgodności z konstytucją ogólnych zasad dziedziczenia. Należy tu zauważyć, iż w istocie pierwsza część tego przepisu stanowi *sui generis* ustawowe potwierdzenie normy wyrażonej w art. 1058, a więc w tej części nie ma on w pełni samodzielnego znaczenia normatywnego. Regulacja przewidziana w drugiej części tego przepisu zapobiega powstaniu sytuacji, w której gospodarstwo rolne nabyłyby na własność wyłącznie osoby niezdolne do pracy w chwili otwarcia spadku. Rozwiązanie to samo w sobie (oceniając je w tym momencie niezależnie od całokształtu regulacji tej problematyki) uznać należy za uzasadnione w świetle omówionych wyżej konstytucyjnych założeń dotyczących ustroju rolnego państwa. Doświadczenie życiowe dowodzi, że osoba trwale niezdolna do pracy w gospodarstwie rolnym nie jest w stanie prowadzić samodzielnie takie gospodarstwo, a tym samym zmuszona byłaby do korzystania z usług innych osób. Zatem w sytuacji, gdy właścicielami gospodarstwa rolnego stałyby się wyłącznie osoby trwale niezdolne do pracy, zagrożona byłaby jego efektywność.

10. Art. 1064 kc w brzmieniu nadanym przez ustawę zmieniającą z 1990 r. Trybunał Konstytucyjny uznał za niezgodny z konstytucją z uwagi na włączenie do wzorca kontroli art. 31 ust. 3 konstytucji. Zgodnie z tym, co stwierdzono wyżej, ustawodawca uprawniony był do ukształtowania modelu dziedziczenia ustawowego gospodarstw rolnych. Choć w tym przypadku chodzi nie tyle o ograniczenie wynikającego bezpośrednio z konstytucji prawa podmiotowego, ale o ukształtowanie w konkretnej sytuacji zakresu tego prawa pod względem osobowym, to z art. 31 ust. 3 konstytucji płynie jednak pośrednio istotna dyrektywa dla

ustawodawcy. Zgodnie z tą dyrektywą ukształtowanie określonego prawa podmiotowego, mającego wymiar konstytucyjny, winno być dokonane bezpośrednio w ustawie. Trybunał Konstytucyjny wielokrotnie zwracał uwagę, że nie jest dopuszczalne przekazanie do rozporządzenia zasadniczych elementów danej regulacji. Art. 1064 kc w brzmieniu nadanym ustawą zmieniającą z 1990 r. narusza tę zasadę, skoro w istocie rzeczy regulacja przewidziana w rozporządzeniu ma decydujące znaczenie, bez niej bowiem korzystanie z konstytucyjnie poręczanego prawa dziedziczenia nie jest w ogóle możliwe. Stan taki uznać należy za naruszenie konstytucyjnie określonej relacji ustawa – akt podstawowy w sferze wolności i praw człowieka i obywatela.

11. Art. 1066 kc nie stanowi, zdaniem Trybunału Konstytucyjnego, bezpośredniego naruszenia wskazanych w pytaniach prawnych i wniosku przepisów konstytucji. Podobnie jak to jest w przypadku art. 1058 kc, przepis ten nie ma samoistnego znaczenia materialnoprawnego, jest proceduralną konsekwencją szczególnego reżimu gospodarstw rolnych. Przepis ten adresowany jest do sądów, do których kompetencji należy dokonywanie stwierdzenia nabycia spadku. Sam nakaz odrębnego wymienienia w postanowieniu o stwierdzeniu nabycia spadku osób dziedziczących gospodarstwo rolne, choć uznany być może za niepotrzebny, gdy są to te same osoby co dziedziczące na zasadach ogólnych, nie narusza konstytucji. W sytuacji utraty mocy obowiązującej art. 1058 i 1059 kc będzie on naturalnie bezprzedmiotowy, ale kwestia celowości przepisów pozostaje poza oceną Trybunału Konstytucyjnego. Analogiczna ocena jest także aktualna co do pozostających poza zakresem niniejszej sprawy art. 670 § 2 i art. 677 § 2 i 3 kpc.

12. Założeniem normy wyrażonej w art. 1079 kc jest obowiązywanie szczególnej regulacji dotyczącej dziedziczenia gospodarstw rolnych. Przepis ten odnosi się do sytuacji, w której nie wszystkie osoby powołane do dziedziczenia na podstawie przepisów “ogólnych” prawa spadkowego dziedziczą także wchodzące w skład spadku gospodarstwo rolne. Ma on na celu ochronę interesu majątkowego tych spadkobierców, która jednak może znaleźć zastosowanie tylko wówczas, gdy dany spadek obejmuje oprócz gospodarstwa rolnego inne przedmioty o porównywalnej wartości. Ale nawet wtedy zamierzony przez ustawodawcę cel nie mógł być zrealizowany, jeżeli na podstawie art. 1060 lub 1062 kc gospodarstwo rolne dziedziczy osoba nie powołana do dziedziczenia “całego” spadku. Jednakże nie oznacza to, że przepis ten pozostaje w sprzeczności ze wskazanymi wzorcami konstytucyjnymi.

13. Także art. 1081 kc stanowi konsekwencję przyjętej przez ustawodawcę koncepcji wyodrębnienia gospodarstwa rolnego jako osobnego przedmiotu dziedziczenia. Jak wynika z rozważań poprzedzających, założenie to nie stanowi samo w sobie naruszenia konstytucji, a wobec tego oceniać należy treść poszczególnych norm prawnych, kształtujących konkretne rozwiązania w tej materii. Art. 1081 kc nie określając w żaden sposób, kto należy do kręgu spadkobierców gospodarstwa rolnego, wyraża normę prawną, w myśl której za długi spadkowe związane z prowadzeniem gospodarstwa rolnego odpowiada spadkobierca (spadkobiercy), któremu gospodarstwo to przypadło oraz otrzymujący od niego spłaty. Norma ta, dzieląc długi spadkowe na dwie grupy, chroni interes spadkobierców dziedziczących na zasadach ogólnych, ograniczając ich odpowiedzialność za długi spadkowe. Biorąc pod uwagę wynikające z zasady równej ochrony prawa dziedziczenia założenie pewnego związku zakresu odpowiedzialności za długi spadkowe z osiągniętym przysporzeniem majątkowym oraz potraktowanie gospodarstwa rolnego jako pewnej całości gospodarczo-majątkowej, rozwiązanie prawne, przyjęte w art. 1081 kc, nie powinno być uznane za naruszenie konstytucji.

14. Kolejny z zakwestionowanych przepisów – art. 1082 kc – dotyczy ustalenia kręgu osób uprawnionych do zachowku. Przepis ten ogranicza w stosunku do uregulowań ogólnych krąg tych osób, odsyłając w tej mierze do przepisów zawartych w tytule X księgi IV kc a także do art. 216 kc, dotyczącego wysokości spłat przysługujących współwłaścicielom gospodarstwa rolnego. Wprawdzie kwestia oceny instytucji zachowku z punktu widzenia zgodności z konstytucyjną gwarancją własności i dziedziczenia (zachówek stanowi bowiem w istocie ograniczenie praw spadkobierców i obdarowanych) pozostaje poza zakresem niniejszej sprawy, zauważyć jednak można, że instytucja ta pozostaje w związku z nakazem ochrony małżeństwa, rodzicielstwa i rodziny (art. 18 i 71 konstytucji). W odróżnieniu jednak od prawa dziedziczenia konstytucja nie ustanawia gwarancji dla samej instytucji zachowku, w szczególności nie nakazuje jej wprowadzenia, a więc tym bardziej nie determinuje ani jej kształtu, ani kręgu osób uprawnionych. Konstytucja nie rozstrzyga również, czy prawo do zachowku winno dotyczyć całego majątku należącego do spadkodawcy, czy też tylko niektórych składników tego majątku. Skoro ustawodawca może, nie naruszając konstytucji, wyłączyć pewne prawa majątkowe spod mechanizmu dziedziczenia i wprowadzić ich szczególną sukcesję w razie śmierci osoby będącej ich podmiotem, to może także modyfikować regulację zachowku. Wobec tego norma wynikająca z art. 1082 kc nie narusza co do zasady norm konstytucyjnych, albowiem samo założenie, że uprawnionym do zachowku może być tylko osoba, która byłaby powołana do dziedziczenia, stanowi logiczną konsekwencję przyjętego modelu regulacji spraw majątkowych po śmierci osoby, której dane prawa przysługują. Przyjmując, iż z art. 64 ust. 2 w części wyrażającej ochronę innych praw majątkowych (a takim jest prawo do zachowku) wynika konieczność dopasowania przepisów dotyczących zachowku do przepisów o dziedziczeniu ustawowym, Trybunał Konstytucyjny uznał, że stwierdzenie niezgodności z konstytucją w zakresie opisanym w sentencji niniejszego wyroku przepisów dotyczących dziedziczenia ustawowego gospodarstw rolnych, do których odsyła art. 1082 kc, pozwala także na wyeliminowanie sprzeczności z ustawą zasadniczą w zakresie nierównej ochrony praw osób uprawnionych do zachowku na zasadach ogólnych i w części dotyczącej gospodarstwa rolnego. Wobec powyższego Trybunał Konstytucyjny nie znalazł podstaw do stwierdzenia niezgodności z konstytucją “samego” art. 1082 kc.

15. Oceniając art. 1086 kc Trybunał Konstytucyjny nie dopatrył się sprzeczności z konstytucją. Jej przepisy nie wykluczają, że wkład gruntowy w rolniczej spółdzielni produkcyjnej jako składnik majątku spadkowego może być traktowany w pewien szczególny sposób, chociaż i nie nakazuje wprowadzenia w tym zakresie regulacji odmiennej od ogólnej. Uzasadnieniem dla wprowadzenia odrębności może być specjalny status samych spółdzielni, w szczególności uregulowanie problematyki członkostwa. Podobnie jak w przypadku dziedziczenia ustawowego gospodarstwa rolnego istota problemu tkwi nie we wprowadzeniu szczególnego reżimu, ale w określeniu samych odrębności, które uregulowane zostały w art. 1087 kc. Stwierdzić należy, iż z analogicznych przyczyn jak art. 1059 kc, przepis ten jest sprzeczny z konstytucją. Przede wszystkim zawężenie kręgu spadkobierców ustawowych nie jest połączone z mechanizmem równej ochrony ich praw na etapie podziału poszczególnych składników masy spadkowej. Osoby wskazane w art. 1087 kc stają się w sposób nieusprawiedliwiony uprzywilejowane w stosunku do innych spadkobierców.

16. Stwierdzenie, że treść kilku z zakwestionowanych w niniejszej sprawie przepisów jest niezgodna z konstytucją, aktualizuje konieczność rozstrzygnięcia zasygnalizowanego już wcześniej problemu, czy ustalenie to może spowodować uchylenie skutków materialnoprawnych wywołanych przez niezgodne z konstytucją przepisy w okresie poprzedzającym wejście w życie niniejszego wyroku Trybunału Konstytucyjnego.

Rozstrzygając ten problem uwzględnić należy przyjętą w polskim prawie spadkowym konstrukcję nabycia spadku, której zasadnicze rysy wyznacza treść art. 924-925 kc. Zgodnie z tymi przepisami spadkobierca z mocy samego prawa nabywa spadek w chwili śmierci spadkodawcy. Od tej chwili spadkobierca jest podmiotem wchodzących w skład spadku praw i obowiązków majątkowych i to niezależnie od tego, czy nabył je na podstawie przepisów o dziedziczeniu ustawowym czy o dziedziczeniu testamentowym. Tym samym przepisy prawa spadkowego obowiązujące w chwili śmierci spadkodawcy z tą właśnie chwilą wywołują przewidziany w nich skutek materialnoprawny w postaci przejścia spadku na spadkobiercę, czyli osobę lub osoby określone zgodnie z treścią tych przepisów. Sprawa ta przedstawia się tak nawet wówczas, gdy zdarzenie dokonane po otwarciu spadku (np. odrzucenie spadku lub uznanie spadkobiercy za niegodnego) spowodowało dojście do spadku innego spadkobiercy.

Tej przyjętej w polskim prawie regulacji towarzyszy norma międzyczasowa (intertemporalna), w myśl której nabycie spadku podlega prawu obowiązującemu w chwili śmierci spadkodawcy, bez względu na to, kiedy dochodzi do wydania orzeczenia sądowego stwierdzającego nabycie spadku (art. LI pkwc, a poprzednio art. XVIII dekretu z dnia 8 października 1946 r. – Przepisy wprowadzające prawo spadkowe; Dz.U. Nr 60, poz. 329). Norma tej treści, przyjęta również w obcych systemach prawnych, stanowi konkretyzację konstytucyjnej zasady zakazującej wstecznego działania prawa (*lex retro non agit*), będącej istotnym elementem kultury prawnej państw cywilizowanych. Ustawodawca nie był wprawdzie konstytucyjnie zobligowany do ukształtowania nabycia spadku w taki sposób, jaki został przyjęty w art. 924-925 kc, ale przyjęcie takiej regulacji ma znaczenie dla ograniczenia konstytucyjnie dopuszczalnych zmian stanu prawnego. Przyznanie dokonanej po otwarciu spadku zmianie stanu prawnego skuteczności w zakresie określenia kręgu spadkobierców lub wysokości ich udziałów w spadku prowadziłyby do naruszenia praw majątkowych nabytych przez osoby będące spadkobiercami zgodnie z przepisami obowiązującymi w dacie otwarcia spadku. Tymczasem prawa nabyte w drodze dziedziczenia podlegają ochronie gwarantowanej przez dotyczące własności i innych praw majątkowych przepisy konstytucji. Ochronę tych praw uzasadniają także oparte na art. 2 konstytucji zasady ochrony bezpieczeństwa prawnego i zaufania do prawa.

Zasada zakazująca nadawania prawu mocy wstecznej nie ma – na co Trybunał Konstytucyjny wielokrotnie zwracał uwagę – charakteru bezwzględny. Odstępstwo od niej jest dopuszczalne w szczególności wtedy, gdy jest to konieczne dla realizacji wartości konstytucyjnej, ocenionej jako ważniejsza od wartości chronionej zakazem retroakcji. Niemniej jednak zasada ta, mimo że nie została wprost wyrażona w tekście konstytucji, należy do fundamentalnych elementów koncepcji państwa prawnego, przyjętej w art. 2 konstytucji. Wyrażony w niej zakaz adresowany jest nie tylko do organów sprawujących władzę ustawodawczą, ale i do Trybunału Konstytucyjnego, który w roli “negatywnego ustawodawcy” ma kompetencję do pozbawienia całości lub części aktu normatywnego mocy obowiązującej, a tym samym do spowodowania zmiany stanu prawnego, której konsekwencją jest nie tylko zakaz stosowania przepisu uznanego za niezgodny z konstytucją, ale i możliwość ponownego rozpatrzenia zakończonych już spraw. Zatem orzekając w kwestii zgodności z konstytucją przepisów, które zostały zakwestionowane w niniejszej sprawie, Trybunał Konstytucyjny musi ocenić także oddziaływanie wyroku, stwierdzającego niezgodność kwestionowanych przepisów z konstytucją, na skutki prawne, które przed ogłoszeniem tego wyroku w Dzienniku Ustaw zostały ukształtowane przez wyrażone w tych przepisach normy prawne. Poddanie spadków otwartych przed tą datą stanowi prawnemu zmienionemu w wyniku tego wyroku nieuchronnie prowadziłyby do kolizji z zasadami konstytucyjnymi, chroniącymi wymienione wcześniej wartości, w szczególności – bezpieczeństwo prawne i zaufanie do prawa. Dlatego Trybunał Konstytucyjny uznał za uzasadnione zminimalizowanie oddziaływania wydanego w niniejszej sprawie wyroku na

ukształtowane już stosunki prawne. Rozważając tę kwestię Trybunał Konstytucyjny wziął też pod uwagę konsekwencje praktyczne stwierdzonej niezgodności z konstytucją, istotne zwłaszcza w sytuacji, gdy doszło już do faktycznego objęcia gospodarstwa rolnego przez osobę będącą w świetle zakwestionowanych przepisów spadkobiercą, do wydania na ich podstawie postanowienia o stwierdzeniu nabycia spadku albo do działu spadku.

Dotychczasowe orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego dowodzi, że uproszczeniem byłoby ujmowanie relacji między kwestionowanymi przepisami ustawowymi i mającymi stanowić podstawę ich oceny przepisami konstytucji tylko i wyłącznie w kategoriach całkowitej i jednoznacznej zgodności lub braku zgodności. Norma ustawowa może być bowiem tylko częściowo sprzeczna z konstytucją, zaś w części (w określonym zakresie) z nią zgodna. Może też zachodzić szczególna sytuacja, gdy niektóre tylko interpretacje przepisu prawnego uznane zostają za sprzeczne z konstytucją (wykładnia ustaw w zgodzie z konstytucją wielokrotnie stosowana w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego).

Trybunał Konstytucyjny przyjmował już w swym dotychczasowym orzecznictwie, że określony przepis może być niezgodny z konstytucją w zakresie obejmującym tylko część sytuacji faktycznych, do których zgodnie ze swą treścią ma zastosowanie. Zdaniem Trybunału Konstytucyjnego nie jest wykluczone stwierdzenie, iż kryterium decydującym o zakresie niezgodności określonego przepisu z konstytucją będzie pewien moment czasowy. Przykładami tego typu sytuacji, występującymi już w orzecznictwie Trybunału, są sprawy, gdzie doszło do naruszenia przez prawodawcę zasady *lex retro non agit* lub do zaniechania wprowadzenia odpowiedniej *vacatio legis*. W takiej sytuacji niekonstytucyjność nie ma bowiem charakteru absolutnego i nieograniczonego, ale odnosi się do pewnego wycinka czasu, co do którego mocą decyzji prawodawcy obowiązuje nakaz stosowania przepisów o treści niezgodnej z konstytucją.

Zróznicowanie rozstrzygnięcia w przedmiocie zgodności kwestionowanego przepisu z konstytucją ze względu na określony punkt czasowy, znalazło kilkakrotnie wyraz w orzeczeniach Trybunału Konstytucyjnego (np. w *orzeczeniach z: 29 stycznia 1992 r., K. 15/91, OTK w 1992 r., cz. I, poz. 8, 30 listopada 1993 r., K. 18/92, OTK w 1993 r., cz. II, poz. 41*). W wyroku z 5 stycznia 1998 r. (*P. 2/97, OTK ZU Nr 1/1998, poz. 1*) Trybunał Konstytucyjny wyraźnie powiązał niekonstytucyjność z elementem czasowym, stwierdzając niezgodność z konstytucją zakwestionowanego przepisu rozporządzenia Ministra Finansów tylko w zakresie “w jakim może on być stosowany do sytuacji” występującej w określonym czasie poprzedzającym wydanie wyroku Trybunału.

Ustalenie zakresu czasowego niezgodności z konstytucją wymaga analizy dokonanej z uwzględnieniem szczególnych cech sytuacji objętych unormowaniem przewidzianym w przepisach uznanych za niezgodne z konstytucją. Chodzić tu może w pierwszej kolejności o sytuacje, w których przepisy formalnie uchylone znajdują zastosowanie na podstawie norm międzyczasowych (tak jak to miało miejsce w sprawie *P. 2/97*). Uwzględnienia wymaga poza tym czas, w którym zakwestionowane przepisy obowiązywały. Ma to znaczenie w sytuacji, gdy przedmiotem sprawy są przepisy obowiązujące przed dniem wejścia w życie Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r., a jeszcze w większym stopniu, gdy są to przepisy sprzed wejścia w życie ustawy z dnia 29 grudnia 1989 r. o zmianie Konstytucji PRL (Dz.U. Nr 75, poz. 444), która to nowelizacja określiła Polskę jako demokratyczne państwo prawne, urzeczywistniające zasady sprawiedliwości społecznej.

Z tych względów Trybunał Konstytucyjny zdecydował się na określenie w sentencji wyroku zakresu czasowego, w którym kwestionowane przepisy nie mogą być wyeliminowane z porządku prawnego, gdyż wzgląd na inne wartości i zasady konstytucyjne przeważa nad argumentacją uzasadniającą niezgodność treści danego przepisu z normą konstytucyjną. Poszukując odpowiedniego kryterium Trybunał Konstytucyjny przyjął, że jest nim chwila otwarcia spadku, będąca podstawowym kryterium rozgraniczającym w świetle

obowiązujących w prawie polskim norm międzyczasowych (intertemporalnych) czasowy zakres zastosowania kolejno obowiązujących norm merytorycznych prawa spadkowego. Zatem stwierdzenie przez Trybunał Konstytucyjny niezgodności z konstytucją art. 1059, 1060, 1062, 1064 i 1087 kc odnosi się tylko do spraw spadkowych dotyczących spadków otwartych po dniu ogłoszenia niniejszego wyroku w Dzienniku Ustaw jako po dniu jego wejścia w życie (art. 190 ust. 3 konstytucji).

17. Przyjęte w tym punkcie rozstrzygnięcie, które zgodnie z art. 190 ust. 1 konstytucji ma walor powszechnie obowiązujący, wyłącza ponowne orzekanie w sprawie zakończonej postanowieniem o stwierdzeniu nabycia spadku, jak też i możliwość niezastosowania przepisów obowiązujących w dniu otwarcia spadku, nawet jeżeli postępowanie w danej sprawie spadkowej będzie się toczyło po ogłoszeniu wyroku Trybunału. Należy bowiem wyraźnie zaznaczyć, że wobec stanowiska zajętego przez Trybunał Konstytucyjny odmowa zastosowania przepisów ustawowych obowiązujących w dniu otwarcia spadku, które nastąpiło przed ogłoszeniem wyroku Trybunału Konstytucyjnego w Dzienniku Ustaw, naruszałaby podstawowe wartości konstytucyjne, jak pewność prawa i bezpieczeństwo prawne. Z tego też powodu kwestionowane przepisy kc, mimo negatywnej oceny ich treści, zostały przez Trybunał uznane za zgodne z konstytucją. Wynika to z konfrontacji wartości konstytucyjnych pozostających w tym wypadku w kolizji.

W żadnym wypadku podstawą odmowy zastosowania przez sąd przepisów ustawowych obowiązujących w dniu otwarcia spadku nie może być zasada bezpośredniego stosowania konstytucji (art. 8 ust. 2 konstytucji). Bezpośredniość stosowania konstytucji nie oznacza kompetencji do kontroli konstytucyjności obowiązującego ustawodawstwa przez sądy i inne organy powołane do stosowania prawa. Tryb tej kontroli został bardzo wyraźnie i jednoznacznie ukształtowany przez samą konstytucję. Art. 188 konstytucji zastrzega do wyłącznej kompetencji Trybunału Konstytucyjnego orzekanie w wymienionych w nim sprawach bez względu na to, czy rozstrzygnięcie ma mieć charakter powszechnie obowiązujący, czy też ma ograniczać się tylko do indywidualnej sprawy. Domniemanie zgodności ustawy z konstytucją może być obalone jedynie wyrokiem Trybunału Konstytucyjnego, a związanie sędziego ustawą obowiązuje dopóty, dopóki ustawie tej przysługuje moc obowiązująca (por. *wyrok SN z 25 sierpnia 1994 r., I PRN 53/94, OSNAPiUS 1994, z. 11, poz. 179, wyrok NSA z 27 listopada 2000 r., II SA/Kr 609/98*).

Istotnym elementem modelu kontroli zgodności ustaw z konstytucją, przyjętego w polskiej konstytucji za wzorem innych państw europejskich, jest uregulowana w art. 193 instytucja pytania prawnego. Regulacji opartej na art. 188 i 193 konstytucji, interpretowanych w świetle wyrażonej w art. 2 konstytucji zasady państwa prawnego, nie wyłącza przewidziana w art. 178 ust. 1 konstytucji podległość sędziów konstytucji i ustawom. Przepis ten nie wypowiada się bezpośrednio na temat rozstrzygania kolizji między konstytucją i ustawą, dopełnia on natomiast regulację przewidzianą w art. 193 konstytucji, ustanawiając powinność skorzystania z przyznanej w tym przepisie możliwości w każdym przypadku, gdy sąd orzekający dojdzie do przekonania, że norma stanowiąca podstawę orzekania jest sprzeczna z konstytucją. Sądy nie są także wyłączone spod wyrażonej w art. 190 ust. 1 konstytucji zasady, w myśl której orzeczeniom Trybunału Konstytucyjnego przysługuje moc powszechnie obowiązująca.

18. Dokonane wyżej ustalenia co do zakresu czasowego stwierdzonej niezgodności z konstytucją nie odnoszą się jednakże do art. 1063 kc, który w brzmieniu obowiązującym do 6 kwietnia 1982 r. (tekst jednolity z 1964 r. Dz.U. Nr 16, poz. 93, a następnie uzupełniony przez ustawę zmieniającą z 1971 r.) narusza zarówno art. 21 ust. 1 konstytucji (interpretowany w związku z art. 20 i 21 ust. 2 konstytucji), jak i art. 64 ust. 1 i 3 konstytucji

w związku z jej art. 31 ust. 3. Zgodnie z tym przepisem gospodarstwo rolne lub wkład gruntowy stanowiący własność osoby fizycznej przypada Skarbowi Państwa, także jeżeli nie jest on powołany z ustawy do dziedziczenia całości spadku. Nie może budzić wątpliwości, iż celem tego przepisu nie było ani uporządkowanie stosunków własnościowych w rolnictwie, ani zachowanie gospodarstwa rolnego jako pewnej całości gospodarczej, ale przejmowanie nieruchomości rolnych przez państwo, a więc swego rodzaju wywłaszczenie. Zdaniem Trybunału sprzeczność z konstytucją jest w tym przypadku tak widoczna i jednoznaczna, iż uzasadnia to spowodowanie utraty mocy obowiązującej tego przepisu w pełnym zakresie. Przewidziana w nim regulacja dotyka bowiem samej istoty prawa dziedziczenia. Istota konstytucyjnego prawa podmiotowego związana jest bowiem – jak to stwierdził Trybunał Konstytucyjny w wyroku z 12 stycznia 1999 r. (OTK ZU Nr 1/1999, poz. 2) – z funkcją określonego prawa lub wolności jednostki. Patrząc na prawo dziedziczenia z punktu widzenia zasad ustroju gospodarczego RP, określonych w art. 20 konstytucji, powtórzyć należy, iż prawo to służyć ma przede wszystkim zachowaniu własności prywatnej. Sytuację, w której majątek pozostały po spadkodawcy dziedziczą osoby fizyczne, a tylko należące do spadku gospodarstwo rolne Skarb Państwa, uznać więc należy za rażąco sprzeczną z podstawową konstytucyjną funkcją prawa dziedziczenia.

Należy tu również zaznaczyć, iż zasady ochrony praw nabytych oraz bezpieczeństwa i pewności prawa chronią jednostki i inne podmioty stosunków prawnych przed ingerencją władzy państwowej, natomiast nie dotyczą w takim samym zakresie Skarbu Państwa (państwa jako podmiotu stosunków prywatnoprawnych). Dziedziczenie Skarbu Państwa nie jest objęte konstytucyjną gwarancją prawa do dziedziczenia. Prawo to dotyczy w pierwszym rzędzie osób fizycznych oraz innych podmiotów prawa prywatnego. Państwo jest bowiem w tym przypadku podmiotem zobowiązanym do zapewnienia ochrony, a nie uprawnionym do korzystania z niej. Ze względów pojęciowych niemożliwe są bowiem roszczenia Skarbu Państwa wobec samego państwa z tytułu ochrony praw nabytych czy innych praw konstytucyjnych. Skarb Państwa to bowiem samo państwo, określane tylko w stosunkach prywatnoprawnych w szczególności i wynikający z tradycji sposób.

Sprzeczności z konstytucją nie usunął w tym zakresie art. 15 ustawy zmieniającej z 1990 r., który dotyczy tylko spadkobiercy, będącego samoistnym posiadaczem nieruchomości, wchodzącej w skład gospodarstwa rolnego a także spadkobiercy, spełniającego warunki, o których mówi art. 1059 pkt 1 lub 2 kc w brzmieniu nadanym tą ustawą. Przepis ten obejmuje więc tylko część potencjalnych spadkobierców gospodarstwa rolnego. Nie usuwa więc w pełnym zakresie skutków niekonstytucyjnych rozwiązań.

W ocenie Trybunału te trzy okoliczności, a więc naruszenie istoty prawa objętego ochroną konstytucyjną, brak konieczności ochrony praw nabytych oraz działanie ustawodawcy, który częściowo “odwrócił” skutki prawne wynikające z dyspozycji art. 1063 § 1 kc, uzasadniają szczególne potraktowanie skutków prawnych stwierdzenia niekonstytucyjności tego przepisu. Nawiązując do wcześniejszych rozważań Trybunał Konstytucyjny jest zdania, iż w tym zakresie skutki prawne niniejszego wyroku nie wymagają żadnych ograniczeń czasowych. Stwierdzenie w chwili obecnej, iż mimo istnienia innych spadkobierców gospodarstwo rolne nabył w przeszłości Skarb Państwa stanowiłoby jednoznaczne i tak oczywiste naruszenie zasad konstytucji, będącej najwyższym prawem Rzeczypospolitej Polskiej, iż w tym szczególnym przypadku uzasadnione jest odejście od omówionych wyżej zasad prawa spadkowego i pozbawienie kwestionowanego przepisu mocy obowiązującej także co do spadków otwartych w okresie przed wejściem w życie niniejszego wyroku.

Należy jednak podkreślić, iż argumenty uzasadniające stwierdzenie niezgodności art. 1063 § 1 kc z konstytucją nie oznaczają, że Skarb Państwa nie może odziedziczyć

gospodarstwa rolnego na zasadach ogólnych, tj. na podstawie art. 935 § 3 kc. Zgodność z konstytucją tego ostatniego przepisu nie jest kwestionowana w niniejszej sprawie.

19. Odrębnego rozpatrzenia wymaga zarzut naruszenia przez przepisy szczególne o dziedziczeniu gospodarstw rolnych art. 37 konstytucji. Zarzut ten opiera się na zbyt szerokiej interpretacji tego przepisu. Art. 37 konstytucji wyraża zasadę powszechności w korzystaniu z wolności i praw zapewnionych w konstytucji, nie ograniczając co do zasady ich zakresu podmiotowego tylko do obywateli polskich lub wybranych według innych kryteriów grup jednostek. Postawiony regulacji prawnej dziedziczenia gospodarstw rolnych zarzut dotyka w istocie rzeczy art. 32 (zasady równości) i art. 64 ust. 2 (zasada równej ochrony prawnej prawa dziedziczenia). Istotnie art. 37 nie jest w tym przypadku bez znaczenia, jednak jego treść ma znaczenie dla interpretacji zwrotów “wszyscy” i “równa dla wszystkich ochrona”, a także zakresu podmiotowego poszczególnych praw i wolności gwarantowanych przez konstytucję.

Sąd przedstawiający pytanie prawne upatruje naruszenie konstytucji w regulacji zapewniającej pod pewnymi warunkami obywatelom państw obcych, których prawa do gospodarstwa rolnego zostały wyłączone lub ograniczone na podstawie przepisu szczególnego, równowartość pieniężną spadku (lub zapisu), który by im przypadął, gdyby nie regulacja szczególna. Istotnie stwierdzić należy, że taki stan prawny dzieli adresatów norm prawnych dotyczących dziedziczenia gospodarstw rolnych na dwie grupy według kryterium obywatelstwa. Jednakże nie oznacza to, że zarzut naruszenia art. 37 konstytucji przez przepisy wskazane w pytaniu prawnym może być uznany za uzasadniony. Naruszenia zasady powszechności w korzystaniu z praw dopatrywać się bowiem można jedynie w art. XXIII pwkc, który to przepis statuuje uprawnienie do otrzymania równowartości pieniężnej. Właśnie ten przepis, a nie kwestionowane w pytaniu prawnym przepisy kodeksu cywilnego, ogranicza zakres podmiotowy tego uprawnienia wyłącznie do obywateli państw obcych.

Wobec zasady związania Trybunału Konstytucyjnego granicami pytania prawnego (art. 66 ustawy o Trybunale Konstytucyjnym), kwestia zgodności z konstytucją art. XXIII pwkc pozostać musi poza zakresem rozpoznania w niniejszej sprawie, zaś zarzut naruszenia art. 37 winien być uznany za nieuzasadniony z uwagi na nieadekwatność jego treści do norm prawnych, wypływających z zakwestionowanych przepisów ustawowych.

20. Zarzut naruszenia przez obecnie obowiązujące przepisy, dotyczące dziedziczenia ustawowego gospodarstw rolnych, art. 1 Protokołu nr 1 do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, zdaniem Trybunału Konstytucyjnego, nie jest uzasadniony. Powyższy przepis konwencyjny zapewnia osobom fizycznym i prawnym prawo do poszanowania mienia (w tekście francuskim: *biens*, w tekście angielskim: *possessions*) oraz ogranicza możliwość pozbawienia własności (w tekście francuskim: *propriété*, w tekście angielskim: *possessions*, a nie: *property*). Nie wspomina on natomiast wprost o ochronie dziedziczenia. Nie oznacza to, że kwestie z zakresu prawa spadkowego wyłączone są spod zastosowania art. 1 Protokołu nr 1 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, jednak dotyczyć on może tylko tych zagadnień z tej dziedziny, które mogą być uznane za integralny składnik “mienia” danej osoby.

Nawiązując do stanowiska Europejskiego Trybunału Praw Człowieka przedstawionego w uzasadnieniu orzeczenia z 13 czerwca 1979 r. w sprawie *Marckx przeciwko Belgii* (A. 31), Trybunał Konstytucyjny uznał, iż art. 1 Protokołu nr 1 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności oznacza ochronę prawa każdego do niezakłóconego korzystania ze swego mienia, a więc w konsekwencji przepis ten ma zastosowanie tylko do własności przysługującej w danej chwili określonej osobie. Nie gwarantuje on natomiast prawa do nabywania mienia zarówno w drodze dziedziczenia, jak i w inny sposób (zob. także *orzeczenie z 28 października 1987 r. w sprawie Inze przeciwko Austrii*; A. 126).

Można więc wobec tego stwierdzić, że ochroną konwencyjną ustanowioną przez art. 1 Protokołu nr 1 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności objęta jest swoboda rozrządzania własnym majątkiem na wypadek śmierci, nikt natomiast nie może powoływać się na ten przepis jako podstawę roszczeń do nabycia majątku osoby zmarłej. Zawarta w kwestionowanych przepisach kc regulacja dziedziczenia ustawowego gospodarstw rolnych wprowadzona ustawą zmieniającą z 1990 r. z istoty rzeczy nie dotyka wobec tego w ogóle praw i wolności jednostki objętych zakresem art. 1 Protokołu nr 1, regulacja ta nie dotyczy bowiem korzystania z istniejącego (nabytego) prawa majątkowego. Zarzut naruszenia art. 1 Protokołu nr 1, chroniącego wykonywanie uprawnień wynikających z już nabytego statusu właściciela, ale nie gwarantującego nikomu nabycia własności, Trybunał Konstytucyjny uznał zatem za nieuzasadniony.

21. Jeśli chodzi o zarzut niezgodności z konstytucją rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 12 grudnia 1990 r. w sprawie warunków dziedziczenia ustawowego gospodarstw rolnych (Dz.U. Nr 89, poz. 519), Trybunał Konstytucyjny stwierdził, iż jest ono niezgodne z konstytucją w takim zakresie, w jakim niezgodne z nią są art. 1064 kc oraz 1059, 1060 i 1062 kc. Rozporządzenie z uwagi na swój wykonawczy charakter jest ściśle związane z ustawowym upoważnieniem, na podstawie którego zostało wydane. Pozbawienie mocy obowiązującej przepisu upoważniającego z powodu jego niezgodności z konstytucją nieuchronnie pociąga za sobą utratę mocy obowiązującej wydanych na jego podstawie przepisów wykonawczych. Jest bowiem oczywiste, że niezgodność z konstytucją przepisu upoważniającego rozciąga się także na przepisy wydane na jego podstawie.

Ponadto orzekanie w przedmiocie zgodności z konstytucją wspomnianego rozporządzenia związane jest ściśle z oceną zgodności z konstytucją przepisów, dla których stosowania ma ono istotne znaczenie. Jak wynika z przepisów tytułu X księgi IV kc, rozporządzenie to ma przede wszystkim znaczenie dla stosowania art. 1059 i nast. kc. Nie zawiera ono przepisów, które mogłyby być stosowane samoistnie, tj. bez związku z tymi przepisami kc. Wobec tego zarzut niezgodności z konstytucją nie ma tu odrębnego uzasadnienia. Nie został on zresztą w pytaniu prawnym postawiony odrębnie, ale jest ściśle powiązany z niekonstytucyjnością przepisów, które posługują się pojęciami o treści określonej w rozporządzeniu.

Z tych względów Trybunał Konstytucyjny orzekł jak w sentencji.